

Sayı : 4 - 5

Ağustos 1973 - 1974

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TARİH ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ MATBAASI
İSTANBUL — 1974

TARİHİ MEZARLARDAN NOTLAR

I

**Elmalı yolunda Mirmîran İbrahim Paşa'nın mezarı —
Doğu Bayazıd'da Mahmud Paşa'nın mezarı — Serez'li
Yusuf Muhlis Paşa hakkında bir not — Sadriâzam Ke-
çecizâde Fuad Paşa'nın mezarı — Karacehennem İbra-
him Paşa'nın mezarı**

Semavi Eyice

Türk sanat ve tarih anıtları arasında en büyük ölçüde tahribe uğrayanlar hiç şüphesiz ki eski mezarlıklar ve mezarlardır. Osmanlı İmparatorluğunun 19. yüzyıl ortalarından itibaren topraklarını kaybetmesi, pek çok mezarın gurbette kalmasına yol açmış ve tarihimizde iz bırakmış bir takım şahısların son hatıraları da böylece unutulmuş ve yok olmuştur¹. Bugünkü millî sınırlarımız içinde kalan mezar ve mezarlıkların

1 Hemen hemen bütün şehir ve kasabalarda eski mezarlıklar, içlerindeki taşların sanat ve tarih bakımından değerleri dikkate alınmaksızın kaldırılmış ve kaldırılmaktadır. Bazen pek az sayıda mezar taşı bu sırada mahalli bir müzeye götürülmektedir. Bu hususta acıklı bir misal Tekirdağ'ında dikkatimizi çekmişti. Buradaki büyük mezarlıklar arsaya çevrildiğinde, bir kaç tarihî mezar taşı ileride bir müzeye konulmak üzere bir depoya atılmış, sonra bu depo lâzım olunca da denize dökülmüştü. Biz gördüğümüzde bu taşlar deniz kıyısında, kısmen su içinde idi (1962). Burada yakın yıllarda müze kurulduğunda bu taşlardan ne kadarının çıkarıldığını bilmiyoruz. Gurbette kalan mezarlardan ilk hatıra gelen, tarihçi, Nâima'nın Yunanistan'da Patras'daki mezarıdır. Bulgaristan'da Şumnu'da gömülü olan Kaptanıderya Cezayirli Hasan Paşa'nın mezarının da durup durmadığını bilmiyoruz. Fakat 1966'da Şumnu'dan geçtiğimizde, harap ve kapalı bir mescidin haziresindeki taşlar arasında Sadriâzam Şerif Hasan Paşa'nın mezarını görmüştük. UNESCO'nun Müzelerle dair dergisinin bir sayısında da Girit'teki Herakleion müzesi fotoğrafında Vezirlere mahsus kalavili bir mezar taşı görülmektedir, bkz. *Herakleion Museums - Musées d'Hérakleion*, «*Museum - Unesco*», VI (1953), s. 195 alttaki resim. Herakleion (=İraklion) yâni Kandiye müzesindeki bu mezar taşının okunaklı bir fotoğrafım adı geçen müze müdürlüğüne yolladığımız 20 mart 1974 tarihli bir mektubumuzla rica etmiştik. Müze müdürü Dr. S. Alexiou, isteğimizi büyük bir nezaketle karşılayarak 20 nisan 1974 tarihli bir yazısı ile beraber bu taşın mükemmel bir fotoğrafını bize göndermiş bulunuyor. H. 1213 (=1798/99)'de ölen Kandiye muhafızı Ferhad Paşa'ya ait olan bu taşdan ayrı bir yazımızda bahsedeceğiz.

ise encamının daha iyi olduğu iddia edilemez. Tarihi mezarlıklar garip gerekçelerle, fakat aslında en «kolay arsaya çevrilebilir» yer olduklarından ortadan kaldırılmış ve binlerce sanat ve tarihi değere sahip mezar taşı yok olup gitmiştir². Biz sanat tarihi araştırmalarımız sırasında karşılaştığımız birkaç tarihi mezar taşı veya mezar hakkında topladığımız notları burada birer tarih vesikası oldukları için tanıtmağa çalışacağız.

I

Elmalı yolunda Mîrmîran İbrahim Paşa'nın mezar taşı

(Resim: 1)

Öğrencilerimiz ile 1964 yılı temmuz ayında Güney Anadolu kıyılarında yaptığımız bir inceleme gezisi sırasında Antalya'dan Finike'ye gitmek üzere 5 temmuz günü yola çıkmıştık. Korkudeli — Elmalı yolunda, içinde bulunduğumuz minibüs, ormanlık bir bölgede *Yenicekahvesi* denilen yerde bir kırkahvesi önünde mola verdiğiinde, yolun solundaki kahvenin az arkasında ağaçların arasında tek başına duran bir mezar taşı ile karşılaşmıştım. Çevresinde hiçbir yapı, hattâ yerleşme olmayan ve bir mezarlık da bulunmayan bu taş hâlâ dikili duruyordu. Böylece ilk yerinde olduğuna ve buraya başka bir yerden getirilmediğine ihtimal verilebilir.

Üzerinde büyük bir kavuk bulunan ve kavuğun ön yüzünde vezirlere mahsus meyilli şerid görülen bu mezar taşının altında bir lâhid yoktur. Taşın ön yüzünde sekiz satır halinde kabartma harflerle işlenmiş şu kitâbe okunmaktadır :

- 1- Mesâkinim dağlarbaşı sahraya hâcet kalmadı
- 2- İçtim ecel şerbetini Lokmân'a hâcet kalmadı
- 3- Hep onuldu yaralarım cerrâha hâcet kalmadı
- 4- Mîr - mîran - i kirâm-i zevî'l-ihirâmıdan
- 5- Sâbıkâ Menteşe sancağı mutasarrıfı
- 6- Merhûm İbrâhîm Paşa'nın
- 7- ruhu için el-fâtîha,
- 8- sene 1234

² Mezarlıkların yok edilmesi hakkında bkz. Semavi Eyice, *Mezarlıklarımız*, «Türk Yurdu» sayı 242 (mart 1955) s. 685 - 694.

Böylece bu ıssız yerde gömülü olan şahsın Menteşe sancağı mutasarrıfı Mirmiran İbrahim Paşa olduğu ve kendisinin H. 1234 (=1818/19) tarihinde öldüğü öğrenilmektedir. Mezartaşındaki kitâbenin ilk üç satırında, başka mezarlarda da raslanan bir formül görülmektedir ki, bu romantik ifadeli satırlar, mezar sahibinin ölümündeki şartları biraz dile getirir gibidir. İlk satırda, «mesâkinim (evim) dağlarbaşı, sahraya hâcet kalmadı» denilirken, İbrahim Paşa'nın ıssız bir yerde gömülü olması gerektiği belirtilmektedir. Kitâbenin ikinci ve üçüncü satırlarında mezar sahibinin hekim yardımına lüzum kalmadan burada, belki bazı yaraların tesiriyle öldüğü söylenmek istenmektedir. Genellikle bu çeşit ıssız yerlerdeki vezir mezarları, idam edilenlere ait olmaktadır. Nitekim yakın tarihlere gelinceye kadar Gelibolu'da boş bir arazi ortasında Sadrâzam Mehmed Paşa'nın Ramazan H. 1208 (=1794) tarihli mermer sandukalı mezarı görülmüyordu³. Fakat İbrahim Paşa'nın mezar kitâbesinde idam edildiğine dâir bir işaret mevcut değildir.

Menteşe sancağı mutasarrıfı Mirmiran İbrahim Paşa'nın tarihi şahsiyeti hakkında geniş bilgi edinmek mümkün olmamıştır. Süleyman Fikri Erten'in Antalya hakkındaki eserlerinden birinde H. 1213 (=1798/99)'de bir Aksekili İbrahim Paşa'nın bahsi geçmektedir⁴. Ancak bunun Elmalı yolundaki mezarın sahibi İbrahim Paşa ile aynı kimse olabileceğini kesinlikle iddia etmek için elimizde delil yoktur. Diğer taraftan Başbakanlık Arşivindeki bir vesikadan (*Başbakanlık Arşivi, Cevdet-Dahiliye tasnifi*, no. 13087) öğrenildiğine göre, II. Mahmud devrinde evvelce Bolu sancağı mutasarrıfı olan, Rumeli Beylerbeyi payesine sahip bir İbrahim Paşa Menteşe sancağına gönderilmiştir.

Başbakanlık Arşivindeki bu kaydı ilk defa olarak ortaya koyan Kürşad Ekrem Uykucu, bu atanmanın 1813 yılında olduğunu ve İbrahim Paşa'nın, Menteşe sancağının ilk mutasarrıfı olması gerektiğini yaz-

3 Resmi için bkz. Fevzi Kurdoğlu, *Gelibolu ve yöresi tarihi*, İstanbul 1938, s. 80-81 arasındaki levha.

4 Süleyman Fikri Erten, *Antalya vilâyeti tarihi*, İstanbul 1940, s. 109, burada İbrahim Paşa hakkında verilen bilgi şundan ibarettir: «Akseki kasabasında bir saat mesafede bulunan Çimi köyündendir. 1213 yılında hayatta olduğu elde edilen bir senetten anlaşılmıştır. İbrahim Paşanın Alâiye mutasarrıfı olduğu gene bu senetten anlaşıyor. Harp halinde öldüğü rivayet ediliyorsa da nerede öldüğü malûm değildir». Aynı yazar, *Antalya tarihi — Üçüncü kısım*, Antalya 1948, s. 90'da kendisine H. 1223 zilkaddesinde (=1808) Vezirlik ile birlikte Alâiye livası ve Bozkır madeni de tevcih edilen Kayseri sancak Beyi bir Çelik Paşa'zâde İbrahim Paşa'dan da bahseder.

مشا
 روجه صلتی
 روم ایللی بیلدیگیلکی بایه اولون سابقا بولدی
 سنجاقنه قفقوز ابراهیم باشا بیه شرطیه بجه
 ۱۸۰۷

maktadır⁵. Elmalı yolundaki mezartaşında Mirmîran İbrahim Paşanın *sabika Menteşe mutasarrıfı* olduğu yazıldığına göre, bu mezar, Başbakanlık arşivindeki vesikada adı geçen Paşaya ait olmalıdır. Mirmîran İbrahim Paşa 1818/19 da öldüğüne göre, 1813'den bu tarihe kadar geçen sürenin tamamında veya bir kısmında Menteşe sancağını idare etmiş olmaktadır. Bu sırada Menteşe kıyılarına Rumların bazı saldırılar yaptıkları bilinmektedir. Şimdiki halde, herhalde Güney Anadolu tarihinde bir iz bırakmış olan Mirmîran ve Menteşe mutasarrıfı İbrahim Paşa hakkında bildiklerimiz bundan ibarettir. Arşivlerde, bilhassa İzmir'deki *Muğla Kadı Sicil defterleri*'nde bu şahıs hakkında daha fazla bilgi bulunabileceğini sanıyoruz. Biz burada kimsenin aramak aklına gelmeyeceği bir yerde tesadüfen gördüğümüz bir tarih vesikasına, mezartaşına dikati çekmeği yeter buluyoruz. İleride daha etraflı bir araştırma yapıldığında herhalde İbrahim Paşanın faaliyeti hakkında daha iyi bilgi edini-
 lecek, belki de ölüm sebebi ile böyle ıssız bir yerde gömülü oluşunun sebepleri de aydınlanacaktır.

5 Başbakanlık Arşivi, Cevdet tasnifi, Dahiliye no: 13087 : *Vüzerây-ı izâm ve Mirmîrân-ı kirâm hazerâtının tevcihat defteridir*. Bu defterde 69 vezirin tayinleri bildirilmektedir. İbrahim Paşalar arasında Menteşe mutasarrıfı olanın adına raslanır: «*Liva-i Menteşe, Rumeli Beylerbeyliği pâyesi olan sabika Bolu sancağına mutasarrıf İbrahim Paşaya şurutiyle tevcih, 8 Zilhicce 1227*» (=13 ocak 1812). Kurşad Ekrem Uykucu, *İlçeleriyle birlikte Muğla Tarihi-Coğrafyası ve Sosyal yapısı*, İstanbul 1968, s. 102-103. Ayrıca, Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, II, s. 391; Asaf Gökbel - Hikmet Şölen, *Aydın ili tarihi*, İstanbul 1936, s. 193'de, H. 1231 (=1815/16)'da Reşid Mehmed Paşa, Menteşe sancağı mutasarrıfı olarak gösterilmektedir. K. E. Uykucu, adı geçen eserinde bundan bahsetmez. Eğer bu kayıt doğrusa, Mirmîran İbrahim Paşa'nın Menteşe mutasarrıflığında ancak bir kaç yıl kalmış olması gerekir. Aksekili İbrahim ve Çelik Paşazâde İbrahim Paşalarla bu Mirmîran İbrahim Paşa arasında bir bağlantı olup olmadığı ise ancak başka vesikaların bulunmasıyla ortaya çıkabilir. Mirmîran (Mîr-i Mîran) rütbesinin Beylerbeylik payesi karşılığı olduğu hususunda bkz. Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*, İstanbul 1946 vd., s. 545.

II

Doğu Bayazıd'da Mahmud Paşa'nın mezar taşı

(Resim: 2 - 6)

Doğu Bayazıd'da güzel bir sanat eseri olarak ihtişamla yükselen İshak Paşa sarayının avlusunda⁶ kısmen yazıları kazınmış bir mezar taşı bulunmaktadır. Mahallî bir taş üzerine, sarayın kendisi gibi değişik bir üslûbda işlenen ve kenarlarında kabartma süsleme şeridleri bulunan bu mezar taşının kitâbesi kartuşlar içinde sekiz satır halindedir. Kitâbenin okunabilen kadarını şöylece yazmak mümkündür :

- 1- Huv 'âl - Hallâk al-Bâkî
- 2- (kazınmış)
- 3- al- merhûm al- mağfûr
- 4- Cennet - mekân firdevs - âşiyân
- 5- Mahmud Paşa ibn İshak Paşa
- 6- Gaffar 'âlîlâh ta'âlâ lehu
- 7- Allah rızasıçün al- fâtiha
- 8- sene (kazınmış)

Doğu Bayazıd'da İshak Paşa sarayı hakkında güzel rölöveler ile birlikte mükemmel fotoğraflar da katarak etraflı bir monografya meydana getiren Mahmud Akok, makalesinin başlangıcında şu satırları yazar :⁷ «Dairemiz mütehassıslarından Kemal Turfan'ın mahallindeki tetkiklerinden ve bilhassa mezar taşı kayıtlarından anlaşıldığına göre, II. İshak Paşa'nın soyunda Mahmud Paşa ünvanlı bir zatın bulunduğu an-

6 Bu saray hakkında bkz. Celâl Esad Arseven, *L'art Turc*, İstanbul 1939, res. 273, 276-278, aynı yazar, *Türk Sanatı tarihi*, İstanbul t.z., I, s. 641-644, ve res. 1322-1330; genel bir özet olarak, Semavi Eyice, *İshak Paşa sarayı, maddesi Türk Ansiklopedisi*, XX (1972), s. 234-235; Zeki Sönmez ve Gültekin Çizgen'in fotoları ile, *Ağrı Dağı - Doğu Beyazıt - İshak Paşa sarayı*, «İlgi—(Shell Dergisi)», yıl 8, sayı 17 (1973), s. 22-26. Mahmud Paşa'nın mezar taşının fotoğrafı, yedek subay olarak Doğu Bayazıt'da bulunan Avukat Erol Bey tarafından çekilmiş ve E. Gl. Cevdet Çulpan tarafından bize verilmiştir. Kendilerine burada teşekkürlerimi ifade etmek isterim.

7 Mahmud Akok, *Ağrı-Doğu Bayazıt'da İshak Paşa sarayı rölöve ve mimarisi*, «Türk Arkeoloji Dergisi» X, sayı 2 (1960, baskı 1961), s. 30-48, lev. 30-48.

laşılmaktadır. Yine mezar taşları arasında Mahmud Paşa'nın kızı Necibe hanım da görülmektedir. Bu mezar taşlarının tarih kısımları kastı mahsusla tahrip edildiğinden Mahmud Paşa'nın hangi tarihlerde yaşadığı bilinmemektedir». Gerçekten bu mezar taşının üst satırları ile en alttaki tarih kısmı anlaşılabilir bir sebepten okunmaz bir hale getirilmek istenmiş ve bunun için kabartma harf ve rakkamlar tamamen kazınmıştır.

Bazen büyük ve zengin ailelerde böyle mezar kitabeleri aile içindeki miras hakları çatışmaları yüzünden tahrip edilmiş olmaktadır.

Çıldır hanedanından İshak Paşa'dan başlayan bu aile 18. yüzyıl başlarından itibaren tarihte belirmiş, İshak Paşa oğlu Hacı Ahmed Paşa, onun oğlu Hasan Paşa, onun oğlu ikinci İshak Paşa birbirlerini takip etmişlerdir⁸. Mezar taşında adı geçen Mahmud Paşa, bu ikinci İshak Paşa'nın oğludur. Onun şahsiyetini, ölüm tarihini ve sebebini de bir yabancı kaynaktan öğrenmek mümkün olmaktadır.

O sırada başında Napolyon'un bulunduğu Fransız hükümeti 1805 yılı 7 martında Paris'den İran'a bir gizli ajan göndermişti. Pierre-Amédée Emilien-Probe JAUBERT (3. VI. 1779-27. I. 1847) adındaki ve henüz 26 yaşında olan bu şahıs Paris'de Doğu Dilleri Mektebi'nde Türk, Arap ve Fars dillerini öğrenmiş, 1798'de Mısır'da Fransız ordusunda tercüman olarak görev görmüş, Akkâ'da Cezzar Ahmed Paşa ile görüşmeler yapmış, nihayet 1804'de İstanbul'a III. Selim'in cülüsünü tebrike gönderilmişti⁹. Jaubert kuvvetli ve ciddi bir orientalist değildi. Napoleon'un güvendiği adamlardan olması onun birdenbire sivrilmesine sebep olmuştu. İran tahtında 1797'denberi Kaçarlardan Feth Ali Şah bulunuyordu. Onun yazdığı, dolambaçlı yollardan Paris'e ulaşabilen bir mektup da, İran'ın Fransa ile dostca münasebetler kurmak isteğinde olduğu bildirilmişti. Tüccar olduğunu söyleyen bir Ermeninin İstanbul'a getirerek, burada Fransa elçiliğine teslim ettiği bu mektubun doğruluğundan emin olunmadıktan başka, Fransız hariciyesi henüz Feth Ali Şah'ın İran'ın sahibi olup olmadığından da şüphe ediyordu. Jaubert gerek bu durumu öğrenmek, gerek Osmanlı devletine karşı bir anlaşma yapmak üzere

8 I. İshak Paşa hakkında bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, I, s. 326-327; Hacı Ahmed Paşa hakkında, *Sicill*, I, s. 256; Hasan Paşa hakkında bkz. *Sicill*, II, s. 155; II. İshak Paşa hakkında bkz. *Sicill*, I, s. 328.

9 Jaubert'in etraflı bir biyografyası Türkiye ve İran seyahatnâmesinin ikinci baskısının başında bulunmaktadır, bkz. (J. J. E.) Sédillot, *Notice sur P. Am. Jaubert*, şu eserde: P. Am. Jaubert, *Voyage en Arménie et en Perse* (Bibliothèque classique des célébrités contemporains), Paris tz. s. I-XXVII.

gönderilmişti¹⁰. Fakat bu ajanın, kendisini İngilizlerden ve Ruslardan gizlemesini bilmesi de şart görülüyordu. Aynı gaye ile Fransa devleti güney yolundan da İran'a General Romieux adında ikinci bir ajan göndermiş ve çok güçlüklerle Tahran'a varan bu ajan esrarlı bir şekilde birdenbire ölmüştür¹¹. 5 Mayıs 1805'de İstanbul'dan ayrılan Jaubert Karadeniz'den Trabzon'a gitmiş, orada valinin kendisinden şüphelendiğini görmüş olmasına rağmen bunu önemsememiş, 11 Haziran'da Trabzon'dan ayrılmış 19-20 Haziran gecesi Erzurum'dan çıkmış, nihayet Bayazıd'a girmeksizin bir takım patikalardan İran sınırına gizlice ulaşmağa çalışırken tam İran sınırına yaklaştığı bir sırada Arzab adında büyük bir Ermeni köyünde Bayazıd Beyi Mahmud Paşa tarafından yakalatılarak Bayazıd'a getirilmiştir. Jaubert'in gördüğü Bayazıd, çıplak dağların teşkil ettiği dar bir vâdinin içinde kurulmuş bir şehirdir. Evleri boğazın iki yanında sıralanan kayaların arasında dağınık vaziyettedir. Solda hemen hemen tırmanılması imkânsız bir dik kayanın tepesinde eski bir kale görülür. Sağda ve başka bir yüksekliğin zirvesinde işe Paşa'nın içinde yaşadığı güzel bir bina yükseliyordu. Jaubert, Mahmud Paşa'nın birkaç satır içinde portresini şöylece çizer : «*Bayazıd Paşa'sı Mahmud, otuz-otuz iki yaşlarında kadardı. Yüz çizgileri asil ve muntazam, bakışları, sert, ifadesi soğukdu. Gösterişli bir dış görünüş içinde alçak ve ahlâksız bir yürek gizliyordu. Bütün eyalet içinde alçakça hareketleri ve inanılmaz vahşeti ile tanınmıştı. Bir çok defa, düşman aşiretlerin beylerini bir takım vâadlerle yanına çektikten sonra merhametsizce öldürttüğü görülmüştü. Bayazıd'a geldiğim sıralarda, bir eğlence esnasında tek suçu halk tarafından sevilmekten ibaret genç bir cenkci olan bir amca oğlunun hayatına henüz son vermişti. Nihayet o sıralarda kendi öz kardeşi İbrahim Paşa ile de harp halinde bulunuyordu...*». Paşa, Fransız ajanını ancak öğle üzeri sarayının avlusunda huzuruna getirir. Ona kendisinden şüphelendiğini söyledikten sonra da yanındaki adamlarını hapsedirir. Ertesi gün, Jaubert, sarayda yeniden Mahmud Paşa'nın önüne çıkar. Çok uzun bir salonda kabul edilir. Burada Paşa ondan

10 Jaubert'in seyahati hakkında, P. A. Jaubert, *Voyage en Arménie et en Perse fait dans les années 1805 et 1806*, Paris 1821. Aynı kitabın yukarıda not 9'daki ikinci baskısında ilk baskıdaki resimler yoktur. Bu resimlerden, s. 28-29 arasında olanı Doğu Bayazıd'ı uzaktan tasvir eden bir litografya gravürdür.

11 Jaubert'in seyahatnâmesini evvelce özet olarak yayınlamıştık bkz. Semavi Eyice, *Bir Fransız gizli ajanı : Amédée Jaubert*, «*Türk Yurdu*» sayı 255 (1955), s. 742-749 ve sayı 256, s. 831-834.

İran'a gidişinin gerçek sebebini sorar, Jaubert sert cevaplar verir, ajan İstanbul'a geri dönmeğe hazır olduğunu söyleyince de bu defa Mahmud Paşa, kendisinin sadece görünüşte Bâbüâli'ye bağlı olduğunu fakat aslında İran Şahının bir metbuu olduğunu bildirir ve «...Şah'a gidecek bir Avrupalıyı hiç önlermiyim, seni rüzgârdan korunması istenen nâdir bir çiçek gibi ellerimle ona teslim etmek isterim» der. Jaubert, Mahmud Paşa'nın yanına kattığı bir muhafız kuvveti ile yola çıkar, Bayazıd'dan dört fersah uzakta, Ağrı dağı eteğinde sınırı teşkil eden bir ırmağı geçtikten sonra, 5 temmuz günü bu adamlar onu yakalarlar ve gece gizlice tekrar Bayazıd'a getirirler. Böylece Jaubert resmen İran topraklarında kaybolmuş olmaktadır. Ve gece yarısı fransız ajanı adamları ile beraber, kaleye çıkarılır, burada bir odanın döşemesindeki bir delikten bir zindana indirilirler. Kaya içine oyulmuş, 16 ayak uzunluk (5m20) ve 5 ayak genişliğindeki (1m62) bu mahzene ancak tepedeki delikten bir iple inilmektedir. Jaubert burada 3 adamı ile sadece ekmek ve yoğurttan ibaret bir gıda ile dört-beş ay yaşamıştır. Bu hikâyenin ne kadarı doğrudur bilmiyoruz. Fakat çok iyi bir insan olan kale dizdarı Mahmud Ağa ve onun bir yakını olan Saliha adındaki bir kadın, Jaubert'in mâneviyatını desteklerler. Temmuz'dan kasım ayına kadar dört-dört buçuk ay burada kalan Jaubert, hayatını bu cesur ve iyi insan Mahmud Ağaya borçlu olduğunu yazar¹². Nihayet Doğu Bayazıd'da seksen yıldır ilk olarak korkunç bir veba salgını patlak verir. Az sonra Mahmud Paşa'nın haremde iki câriyenin hastalanıp birinin öldüğü, arkasından da gözdelelerden Züleyhâ'nın da hastalığa yakalandığı haberi gelir. Nihayet Mahmud Paşanın da hastalandığı öğrenilir. Ölüm halinde olmasına rağmen Jaubert ve adamlarını idam ettirmek isterse de, dizdar Mahmud Ağa bu emri yerine getirmez ve az sonra da Mahmud Paşa'nın ölüm haberi gelir. Bu hatıratı göre, Doğu Bayazıd beyi, Mahmud Paşa 1805 yılının kasım ayında vebadan ölmüştür. Şu halde İshak Paşa sarayının avlusundaki mezartaşındaki kazınmış tarihi H. 1220 olarak tamamlamanın mümkün olacağı kanaatindeyiz. Mahmud Paşa'nın ölümü ile, kardeşi İbrahim Paşa ve kendi oğlu Ahmed Bey arasında mücadele başlamış ve Ahmed Bey Bayazıd'a sahip olmuştur. Bu çocuk

12 Doğu Bayazıd kalesi dizdarı Mahmud Ağa'dan gördüğü yardım ve yakınlığın teşekkürü olarak Jaubert onlara lâtince ve türkçe olarak yazılmış 1805-1220 H. tarihli bir vesika verdiğini bildirecek, bunun fransızca tercümesini kitabında tekrarlar, kşl. s. 74, ikinci baskıda, s. 65.

da bazı tesirler altında kalarak Jaubert'i öldürtmek istemiş ise de o da az sonra annesi ile vebadan ölmüştür. Bayazıd Beyi olan İbrahim Paşa kardeşi Mahmud Paşa'nın karıları ile çocuklarına bu muhteşem sarayı bırakmağı uygun bulduğundan, kalede oturmağı tercih etmişti. Nihayet bir tesadüfle İbrahim Paşa, Jaubert ve adamlarının kapatılmış olduklarını öğrenerek, onları serbest bırakmış, İstanbul'dan gelen emir üzerine de bütün eşyalarını geri vererek 19 şubat 1806 da, Yusuf Paşa'nın yanına gitmek üzere yola çıkmasına izin vermiştir¹³.

III

Serez'li Yusuf Muhlis Paşa

(Resim: 7 - 7a)

Tarih Enstitüsü Dergisi'nin önceki sayısında basılan bir yazımızda, elimize geçen iki eski gravürden bahsederken, bunların birinin Varna'nın 1828'de Rus ordusuna teslim edilmesini ve Kaptan-ı Deryâ Darendeli Mehmed İzzet Paşa'nın buradan çıkışını tasvir ettiğini belirtmiştik¹⁴. Bu arada Varna'nın Rus çarına teslim edilmesinde büyük ölçüde Varna muhafızı Serez'li Yusuf Paşa'nın payı olduğunu da, o çağın resmî vakanüvisi Lütfi Efendi'nin *Tarih*'inden aynen almak suretiyle hatırlatmıştık. Bu hususda şu tamamlayıcı bilgileri de burada bir araya getirmeğı yerinde buluyoruz.

Evrenos-zâde'lerden olan Serez'li Yusuf Paşa'nın bu ihaneti Lütfi Efendi'nin *Tarih*'inde aynen tekrarlanan Kaptan Paşa İzzet Paşa'nın resmî bir ruznâmesinden açık surette görüldüğü gibi, bu şehrin teslimine yol açmış ve Yusuf Paşa, şahsî bir kırgınlığı yüzünden görevini kötüye kullanarak bir memleket parçasının düşman eline düşmesinde

13 Jaubert'in anlattığı zindan hikâyesinin doğruluk derecesi yerinde incelenmeğe değer. Kalede böyle bir mahzenin bulunup bulunmadığı belki hâlâ tesbit olunabilir. Jaubert'in bu zindanın kalenin mimarisindeki yeri hakkında verdiği bilgilerde birbirini tutmayan hususlar olduğu da dikkati çeker. Bu Fransız ajanı, Bayazıd'dan ayrıldıktan sonra Osmanlı topraklarından ayrılıncaya kadar ortalığı karıştıran davranışlarını sürdürmüş, hattâ Van'daki bir kanlı olayda parmağı da olmuştur, bu hususda bkz. *yukarıda not 12'deki yazımız*, s. 831-832.

14 Semavi Eyice, *Tarihi iki olayla ilgili iki gravür*, «*Tarih Enstitüsü Dergisi*» III (1973), s. 311-318 ve iki levha.

hiçbir kaygu duymaksızın yardımcı olmuştur. Bunun böyle olduğunu Lütfi Efendi yazdığı gibi yerli ve yabancı tarihçiler de yazmışlardır¹⁵. İsmail Hami Danişmend : «...kalenin hâin muhafızı Serezli Yusuf Paşa düşmanla gizlice temas edip Varna'yı Çara satmış ve maiyyetindeki Rumeli askeriyle beraber Rusya'ya iltica edip bir müddet orada para yemiştir...»¹⁶, A. de La Jonquière : «...Osmanlıların en büyük talihsizliği Yusuf Paşa'nın şehri satmış olmasıdır. Hain kumandanlarının peşinden giden kale muhafızları tarafından boşaltılan içkaleye yanındaki 300 kahraman ile kapanan Kaptan Paşa hep beraber burayı havaya uçurmak tehdidinde bulundu. Çar, bu bir avuç bahadıra serbest çıkış hakkını tanıdı ve onların bu şecaatlerine lâyük saygıyı gösterdi. Ölümüne mahkûm edilen Yusuf ise, alçaklığının karşılığı olan altınları yemek üzere Rusya'ya sığındı...»¹⁷, Carl, Ritter von Sax : «...Silâh kuvvetinden ziyade, bir hakarete uğramış olan derebeyi Yusuf Paşa'nın ihaneti sayesinde Varna düştü»¹⁸.

Serezli Yusuf Paşa veya tam adı ile Yusuf Muhlis Paşa (1783-1843) hakkında Y.G. Çark'ın kitabında kısa bir not bulmamız üzerine¹⁹, bu konu üzerinde ufak bir araştırma yaparak Çark'ın eserinde bahsi ge-

15 Esad Efendi bu Varna olayında Yusuf Muhlis Paşa kadar Darendeli İzzet Paşayı da kabahatli bulmaktadır. İbnülemin M. Kemal, *aşağıda not 24'deki yerde*, s. 970'de Esad Efendi'nin «*Hulâsa adem-i vukuf ve hamakat-i İzzet Paşa ve hiyaneti Yusuf Paşa ile kale gitti*» dediğini yazmaktadır. 1828-1829 Türk-Rus savaşı hakkında yazılmış en iyi kitap olduğu kabul edilen, H.von Moltke, *Campagnes des Russes dans la Turquie d'Europe en 1828 et 1829* (fransızcaya çeviren A. Demmler) Paris 1854, de bu olaydan da bahsedilir. Kitabın ilk cildinin büyük kısmı (s. 115 vd. ile s. 145-216), yetmiş gün süren Varna çarpışmalarına ayrılmıştır. Moltke, «...Türk askerinin karnı toktu ve cephanesi tamdı, açılan gedikler üzerinde karısını, çocuklarını ve memleketiyle dininin şereflerini korumaya azimliydi.» (s. 170) dedikten sonra, Türk kumanda heyetinin işin önemini kavrayamamış olduklarını da belirtir (s. 207). Bir türlü anlaşılamayan bir sebepten Yusuf Paşa'nın 10 Ekim öğleden sonra birdenbire Ruslara teslim oluşu ve beraberinde yedi bin kişilik bir kuvveti karşı tarafa geçirmesi büyük bir ihanetti (s. 212). Kaptan-ı Deryâ İzzet Paşa'nın kendisine bağlı üç yüz kahramanla sonuna kadar dayanmasını ise takdirle karşılar. Gene Moltke'ye göre eğer Varna'da Yusuf Paşa'nın ihaneti olmasa, Türk ordusunun durumu başka türlü olacaktı. Bu değerli eser dilimize de çevrilmiştir bkz. *1828 seferi-Bulgarya ve Rumelide Ruslar* (çeviren: Ahmet Rasim ve Muammer), İstanbul 1934.

16 İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı tarihi kronolojisi*, İstanbul 1955, IV, s. 113.

17 A.de La Jonquière, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Paris 1881, s. 464-465.

18 Carl, Ritter von Sax, *Geschichte des Machtverfalls der Türkei bis Ende des 19. Jahrhunderts...*, Wien 1908, s. 229.

19 Y.G. Çark, *Türk tarihinde Ermeniler 1453-1953*, İstanbul 1953, s. 41-42.

çen ermenice makalenin özet halinde bir tercümesini elde ettik²⁰ : «Ailesi mensuplarından öğrenildiğine göre İzmir'de 1822-1823 yıllarında, yâni Yunan ayaklanması başladığı sıralarda Sarkis Garabedian adında bir tabip bulunmaktadır. O sırada, Osmanlı hükümeti tarafından Girit ve Mora'ya kumandan olarak gönderilen Serez'li Evrenoszade Yusuf Paşa'nın ordusunun hekime ihtiyacı olması sebebiyle, İzmir'den Avrupalı Dr. Korporal'ı kendine hekim olarak seçmiş olup, bu sonuncu da Sarkis'i yardımcı olarak yanına almıştır. Bir iki yıl sonra, Sarkis başka bir göreve tayin olunan Dr. Korporal'ın yerine Giritteki Osmanlı ordusu başhekimliğine tayin olunmuş, hazakat ve liyakatiyle meşhur olarak, Yusuf Paşa'nın çok yakın dostluğunu kazanmıştır. Böylece Sarkis Yunan istiklâl savaşının bütün olaylarına şahit olmuştur. Navarin baskını henüz son bulmuşken, aynı yılın aralık ayında Türk-Rus savaşı çıkmış, bu sebeple de Yusuf Paşa ordusu ile Rumeli'ye geçip Varna'nın savunması ile görevlendirilmiştir. Dr. Sarkis de, Osmanlı kuvvetinin başhekimliği sıfatıyla, maalesef Yusuf Paşa'nın alnını parlak zaferlerle ağartmayacak olan bu savaşa katılmak üzere yola çıkmıştı. Kanlı çarpışmalardan sonra Rus ordusu Varna'yı kuşatmış, bunun çok sıkı oluşu ve uzun sürmesi neticesi açlıkla karşılaşan şehir düşmana teslim olmaya mecbur kalmıştı. Ruslar kumandan Yusuf Paşa'yı, Dr. Sarkis'i ve diğer kumandanlarla çok sayıda askeri esir almış (1828 ekiminde) ve Odesa'ya götürerek sulhün imzalanmasına kadar (1833) orada tutmuşlardır. Dr. Sarkis'in ailesi tarafından anlatıldığına göre, Ruslar esirlerine gayet iyi muamele etmiş, onları güzel bir saraya yerleştirerek izaz ve ikramda bulunmuşlardı. Sulh yapıldığı sıralarda Sarkis Garabedian Osmanlı tabiiyetini bırakıp, Rus tabiiyetine geçmiş ve az sonra da Rus pasaportu ile ve Dr. Serço Garabedof adıyla İstanbul'a dönmüştür... Fakat Sarkis'in Rus tabiiyetine geçmesi ve isim değiştirmesi sebepsiz değildi. Yusuf Paşa hakkında en ağırından iftiralara yayılmıştı. Söylendiğine göre, o hiyanette bulunarak aldığı rüşvete karşılık Varna'yı Rusa teslim etmişti. Böylece vatan haini sayılan Yusuf Paşa suçlu ve sanık durumuna düşmüştü. Sarkis Garabedian onu bu kirliliğinden temizlemek, üzerine yüklenen suçlardan temize çıkarıp kurtarmak için Serço Garabedof olarak İstanbul'a geliyordu. Sarkis'in yanında değerli hediyeler

20 Vahram Torkomyan, *Dr. Sarkis Garabedian*, «*Handes Amsorya-Revue des Etudes Arméniennes*» (1904), s. 48-53. Bu ermenice makalenin türkçe bir özetini temin eden Kevork Pamukcuyan Bey'e teşekkür ederim.

de bulunuyordu. Efendisinin kurtarılması için bunları gerekli yerlere sunup, onun suçsuzluğunu(!) isbat ederek affını temin etmiştir. Sarkis Odesa'ya dönerek Yusuf Paşa'yı alıp İstanbul'a getirmiş ve o da yüksek mevkilere yeniden nail olmuştur. Sarkis, az bir süre Yusuf Paşa ile kalmış, sonra Manisa'ya gitmiş, oradan da İzmir'e geçmiştir. Ödemiş'te bulunduğu sıralarda ise, 1843 de Yusuf Paşa'nın oğlu Mazhar Paşa tarafından, civarındaki bir birliğe tabib nasbedilmiştir».

Özetini verdiğimiz bu makaleden açıkça anlaşıldığı gibi Serez'li Evrenoszade Yusuf Muhlis Paşa, Varna kuşatmasında, her ne sebepten ve hangi tesir altında olursa olsun bir ihanette bulunmuş ve bu yüzden de Odesa'da kendisine tahsis olunan bir sarayda bir kaç yıl yaşamak imkânını elde etmiştir. Bu ihanet üzerine Yusuf Paşa'nın Osmanlı topraklarında kalan mallarına ve servetine Devletçe el konulmuş, arazilerinin idaresine Yenişehir Defterdarı İbrahim Efendi memur edilmiştir. Fakat pek az sonra Yusuf Paşa yurduna dönmenin çarelerini aramağa başlamış ve Rusya'ya elçi olarak gönderilen Halil Rifat Paşa, Hoca Bey'e vardığında onu ziyaret ederek Varna'da bir suçu olmadığını ve beraberindeki bazı adamları ile Hacca gitmek için izin verilmesi ricasında bulunmuştur. Seraskerin izin vermesi üzerine İstanbul'a gelen Yusuf Paşa, Vezneciler semtinde Kandıye muhafızı konağına yerleşmiştir. Elde edilen bazı araçların yardımıyla Sultan II. Mahmud'dan af fermanı da alındıktan sonra²¹ durumu yeniden sağlamağa Yusuf Paşa, 1835'de Belgrad muhafızlığına tayin edilmiş fakat az sonra hastalık bahanesi ile İstanbul'a dönmüş, Tanzimat sırasında yeniden düzenlenen idari sistemde Saruhan (Aydın) müşiri olmuş, nihayet 1841'de Rumeli valiliğine tayin olunmuştur. Fakat Varna olayındanberi arası açık olan İzzet Paşa Sadrâzam olunca, Yusuf Paşa'nın yaşlılık ve sıhatsızlığı sebebi gösterilerek H. 1258 (=1842)'de azl edildiği ve Serez'deki çiftliğinde yaşamağa mecbur edildiği bilinir. Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasında bilerek veya hasis maddî hesaplarla, bilmeyerek yardımcı olan bazı Devlet ileri gelenlerinin arasında gayet tipik bir misâl teşkil eden Yusuf Paşa Serez'de H. 1259 (=1843)'da ölmüştür. Serez'deki gayet büyük ve muhteşem konağının selâmlık kısmının 120, harem kısmının ise 80 odadan ibaret olduğu ve burada onun göz kamaştırıcı bir debdebe içinde yaşadığı, Bayramlarda Padişah sarayı törenlerini taklit ettiği ve bu konak-sarayını, çok meraklı olduğu eski ve değerli eşya ile

21 Bu buruk ifadeli af yazısı hakkında bkz. aşağıda not 24 deki yerde s. 970.

döşettiği rivâyet edilir²². Kadına çok düşkün olan Yusuf Paşa'nın pek çok câriyesi vardı ve özel adamları ona yenilerini temin ediyorlardı²³. Ayrıca onun biraz şairliği de olduğu söylenir²⁴. Serez'de olması gereken mezarı ve mezartaşı hakkında bir bilgi edinemedik. Serez'de Yusuf Muhlis Paşa'nın yaptırttığı bir camii olduğu ve mezarının bu camiin haziresinde bulunduğu söylenmekte ise de bu hususun kontrolü mümkün olmamıştır. Fakat Serez'de cami ve hazireden artık bir şey kalmış olabileceğini sanmıyoruz. Diğer taraftan Yusuf Muhlis Paşa'nın Batılı ressamlar tarafından yapılmış bazı portreleri de vardır. Bunlar sayesinde fizik görünüşünü tanımak mümkün olmaktadır²⁵.

22 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Yusuf Muhlis Paşa hakkındaki bu çeşit bilgileri, aynı aileden İzmir'de Vakıflar müdürü olan Esad Serezli'den elde etmiştir.

23 Aynı kaynaktan öğrenildiğine göre, Yusuf Muhlis Paşa cariye seçiminde rehber, olarak *Vasıf-nâme* adında manzum bir kitap yazdıktan başka, 60 yıllık ömrü boyunca elinden geçtiğini iddia ettiği yediyüz câriyenin adlarını bildiren bir de defter bırakmıştır! Kırk kadar çocuğu olmuş, bunlardan yedisi kız yedisi erkek olmak üzere ondördü yaşamıştır.

24 Şemseddin Samî, *Kâmûsü'l-Âlâm, Yusuf Muhlis Paşa* maddesi, VI, s. 4237; İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son asır Türk şairleri*, İstanbul t.z. s. 969-973,1 resmi ile. Aynı yerde, vezir olduğunda mührüne şu dörtlüğü kazdırdığı bildirilmektedir :

Bu âciz bendene Yâ Rab vezaret
Değil iken seza kıldın inayet
Bana her demde tevfikini refik et
Bi hakkı hatemi mühr-i nübüvvet
Abdü'hu Yusuf Muhlis

25 Yusuf Paşanın kısa biyografyası ile, İbnülemin M. Kemal'in kitabından alınmış bir resmi, İbrahim Alaeddin Gövsa, *Türk meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul t.z. s. 258'de bulunmaktadır. Sayın E. Gl. Cevdet Çulpan'dan sağlanan bir notta, Yusuf Muhlis Paşa'nın resmi hakkında şunlar haber verilmektedir : «*Atina resim müzesinde yağlı boya bir resmi bulunduğunu, ressam Rıza Bey tarafından bunun bir kopyasının yapılmış olduğunu, Muhlis Paşanın akrabasından bir bayanın, İstanbul Ü. Tıp Tarihi Enstitüsünde verdiği bilgiden, 4 Mart 1964'de öğrendim.*» Atina'da bu çeşit tablolar genellikle Benaki müzesinde ise de, eski kataloglarda bu hususda bir ipucu elde edilememiştir, kşl. *Guide du Musée Bénaki*, Atina 1936. Bu müze müdürlüğüne yazdığımız bir mektuba aldığımız 11 şubat 1974 tarih ve A. Delivorrias imzalı cevapda şöyle bir açıklama yapılmaktadır : Benaki müzesinde ressam Boggi'nin eseri olarak ve *d'après nature* çizilmiş, ikisi renkli biri ise *sépie* Yusuf Paşa'nın üç resmi bulunmaktadır. Mektupda bildirildiğine göre, bu resimler, bir kopyasını yol-lamış olduğumuz, İbnülemin M. Kemal'in kitabındaki resmin aynı değildir. Desenci ve gravürücü olarak tanınan ressam Giovanni Boggi, 1790 yılına doğru İtalya'da Cremona'da doğmuş, 1832'de gene orada ölmüştür. Yabancı ressamlardan yaptığı portre kopyaları ve Leonardo de Vinci'nin *Trattato della Pittura* adlı kitabının o sırada yapılan bir yeni bas-

IV

Keçecizâde Fuad Paşa'nın mezarı

(Resim: 8 - 14)

Son devir Osmanlı-Türk tarihinin büyük iz bırakmış şahıslarından olan Sadrâzam Keçecizâde Fuad Paşa (1814-1869)'nın, İstanbul'da Sultanahmette bugün bir türbesi vardır. Çeşitli yayınlarda Fuad Paşa'nın 1869'da ölümü üzerine cenazesi İstanbul'a getirildiğinde, büyük bir törenle Sultanahmetteki türbesine gömüldüğü bildirilmektedir²⁶. Halbuki gerçekte böyle olmamış ve Fuad Paşa, Sultanahmet semtinde, eski adı ile Fazlı Paşa sarayı mahallesinde, Uzun Şüca camii yakınında boş bir arsaya gömülmüş ve ancak sonraları mezarının üstüne bugün görülen türbe yapılmıştır. Bu hususu ispatlayan dayanakların neler oldukları aşağıda görülecektir.

1972 yılı yazının sonlarında İstanbul'da Sahaflar çarşısında bir mezzattan gelen eski kitaplar arasında, bir deste dağınık kitap forması ve desen taslakları bulmuş ve satın almıştık. Birbirleri ile hiçbir ilgisi olmayan bu parçalanmış kitap sayfeleri ile kurşun kalem veya mürekkeple çeşitli renklerde kâğıtlara çizilmiş desen denemeleri arasında bir tanesi bilhassa dikkati çekiyordu. Bu 27x17,5 cm ölçülerinde koyu gri bir kâğıt tabakası üzerine kurşun kalemle yapılmış bir resim olup, sağ alt köşesinde etrafı tahta perde çevrili bir mezarın altında bu yazı görülmektedir: *Tombe de Fuad-Pacha-Constantinople, 1869, (=İstanbul'da Fuad Paşa'nın mezarı, 1869)*.

Bu resmi kimin yaptığını bildirecek bir işaret yoktur. Fakat kurşun kalemi çok ustalıkla kullanan bir ressamın işlek eliyle çizildiği der-

kısını resimlendirmekle tanınmıştır, bkz. Thieme-Becker, *Künstlerlexikon*, IV (1910) s. 217. E. Bénédit, *Dictionnaire des sculpteurs, dessinateurs et graveurs* [yeni baskı] Paris 1948, I, s. 729. Benaki müzesi müdürlüğünden, öğrencilerimizden Dimitri Rayčanovski'nin aracılığı ile Muhlis Paşa'nın İtalyan ressamı Boggi tarafından yapılan resimlerinden birinin bir kopyası elde edilebilmiştir. Bu araştırmamızda yardımcı olan adı geçen Müze müdürlüğüne ve eski öğrencime teşekkür ederim.

26 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Osmanlı devrinde son Sadrâzamlar*, I, s. 178, «Cenazesi cemmi gafir ile kaldırılarak Fazlı Paşa civarındaki türbe-i mahsusaya defnedildi»; Orhan Köprülü, *Fuad Paşa 1815-1869, İslâm Ansiklopedisi*, IV (1948), s. 672-681, «...sağlığında hazırlattığı Peykhane caddesindeki türbesine defnedilmiştir».

hal görülmektedir. Ayrıca resmi, yerinde yâni *d'après nature* bir kroki halinde meydana getirdiği, çalışma tarzından anlaşılmaktadır. Bahis konusu resimde ön plânda boş bir arsa ortasında etrafı tahta perde ile çevrili mezar yeri gösterilmiş ve bunun Fuad Paşa'nın kabri olduğu ayrıca Fransızca yazı ile de belirtilmiştir. Mezarın etrafında yaşmaklı ve feraceli üç kadın görülmektedir. Bunlardan sağdaki tek, soldakiler çift olup, bir tanesi kolunda bir çocuk taşımaktadır. Arsanın arkası resmin bütün eni boyunca harap bir duvar ile iki sıra pencerele daha yüksek bir bina harabesi tarafından kaplanmıştır. Fuad Paşa'nın mezarının bulunduğu arsayı sınırlayan bu yıkıntıların arkasında yaprakları dökük iki ağaç farkedilir. İki ağacın arasında küçük bir minare yükselmekte, resmin sol tarafında ise arka plânda bir cami kubbesinin yarısı ile bir minarenin ucu ve ikisi arasında Çemberlitaşın en üst dört boğumu işaretlenmiş bulunmaktadır. Bütün bu işaretleri İstanbul'un bu bölgesinin topoğrafyasına yerleştirecek olursak, şu hususlar meydana çıkmaktadır: Ön plândaki tahta perdeli mezaryeri, bugün Fuad Paşa türbesinin bulunduğu noktadır. Arkada görülen çift sıra pencerele harap büyük bina, yerinde bugün Fuad Paşa camii'nin yükseldiği Uzun Şüca camii'nin ilk yapısının kalıntısıdır²⁷. İki ağacın arasında gösterilen minare ancak Divanyolu caddesi kenarında olduğu bilinen şimdi hiçbir izi kalmayan Hacı Ferhad camii'ne âit olabilir. Bu minarenin az ilerideki Köprülü camii'nin olamayacağı kesindir. Çünkü bu cami aslında bir medrese dersanesi olduğuna göre taştan bir minaresi yoktur, bugün de ahşap basit bir cumba ezan yerine sahiptir. Sol kenardaki uzun külâhlı minare ise, Nuruosmanî camii'nin iki minaresinden birinin ucudur. Eski fotoğraflardan 19. yüzyıl sonlarına kadar bu camii'nin minarelerinde, kurşun kaplı ahşap uzun külâhlar bulunduğu bilinmektedir²⁸. Resmin en kenarında yarısı gösterilmiş kubbenin hangi binaya ait olduğunu söylemek ise daha zordur. Bu, Köprülü kütüphanesinin, Köprülü camii'nin veya Atık Ali Paşa camii'nin hattâ Nuruosmanî camii'nin kubbesi olabilir.

27 Burada Uzun Şüca ve Fazlı Paşa sarayı mescidleri adında iki ayrı ibadet yeri bulunuyordu, kşl. *Hadikatü'l-cevâmi*, I, s. 50 (Uzun Şüca), s. 157 (Fazlı Paşa sarayı m.), Fakat verilen bilgiler aynı binada birleşmektedir. Ayrıca bkz. Reşad Ekrem Koçu, *Fazlı Paşa Sarayı mescidi maddesi, İstanbul Ansiklopedisi*, X (1971), s. 5596. *İstanbul Camileri haritası* (H. 1254 =1838)'nda Uzun Şüca ve Fazlı Paşa sarayı mescidlerinin işaretlenmeyişi gariptir.

28 Semavi Eyice, *İstanbul minareleri, Güzel Sanatlar Akademisi — Türk Sanatı Tarihi Araştırmaları ve İncelemeleri*, I (1963), s. 64-65, bilhassa not 149.

Fransa'nın tanınmış dergilerinden *Illustration* 1869 yılına ait bir sayısında Xavier Eyma imzasıyla Fuad Paşa'nın Nice'de, 10 şubat 1869 çarşamba günü, *Promenade des Anglais* caddesi üzerinde *Villa Avigor*'daki ölümü hakkında bilgi verilmektedir. Fuad Paşa burada, gazeteleri okurken birdenbire gelen bir krizle vefat etmiş, ve cenaze töreni Floransa'da Türk temsilcisi olan ve son günlerinde Fuad Paşa'nın yanında bulunan dostu Rüstem Bey tarafından idare edilmiştir²⁹. Cenaze 19 şubat cuma günü kaldırılarak bir piyade taburunun ve şehrin ileri gelenlerinin katılmasıyla çok muhteşem bir tören yapılmıştır. Cenaze Paris'teki Türk elçiliği mensupları tarafından yıkanıp kefenlenerek tahnit edilmiş ve bir çiftte tabuta konulmuştur. Cenaze alayı çok büyük bir kalabalık beraberliğinde (*escorté par une foule énorme*) Saint-François de Paule sokağı ve Panchettes yolu ile limana getirilmiştir. Rüzgârın çok sert, denizin dalgalı oluşu yüzünden cenazeyi götürecek *Le Renard* gemisi limana giremeyip, Villefranche'da demirlediğinden liman ile burası arasındaki 5 km. lik yol yaya olarak geçilmiştir. Cenaze askeri törenle gemiye bindirilerek yola çıkarılmıştır. Bonnefoy tarafından çizilen bir krokiden, P. Blanchard eliyle yapılan bir gravür *Illustration*'un bu haberi veren sayısında, cenazenin gemiye götürülüşünü tasvir etmektedir³⁰. Villefranche rıhtımlarında büyük bir kalabalık görülür. Liman istihkâmındaki fransız bayrağı yarıya indirilmiş ve donanma ışkampavya'larının kürekleri selâm vaziyeti olarak dik tutulmuştur. Üç direkli bir *aviso* olan buharlı *Renard* gemisinin orta direğinde büyük bir Türk bayağı dalgalanmaktadır. Fuad Paşa'nın cenazesi bir ışkampavya'ya yerleştirilmiştir. Yalnız bir dümencinin bulunduğu bu teknede cenazenin yanında bir imam ayakta durmakta ve tekne yedekte çekilerek *Renard*'a götürülmektedir³¹.

İstanbul'da çıkan *Ruznâme-i Ceride-i Havadis* gazetesinde de Fuad

29 Rüstem Bey, geçen yüzyılda Osmanlı Devleti hizmetine giren ve bir Türk gibi görev alan bir yabancısıdır.

30 X. Eyma *Les obsèques de Fuad — Pacha à Nice, 20 février 1869, «L'Illustration — Journal Universel», 27. yıl, LIII, sayı 1357, ilk sahifede gravür, makale ise s. 130'da.*

31 Cenaze o sırada Fransa'daki Türk elçiliği imamı olan Hoca Tahsin Efendi (1812-1880) tarafından yıkanmış ve Hoca, cenaze ile İstanbul'a kadar gelmiştir. Gravürde kayıkta tabutu bekleyen imam herhalde o olmalıdır. Gemide de Fuad Paşa'nın tabutu, bir türbe gibi döşenmiş olan bir yerde durmuştur. Bu vesile ile ilim tarihimizde önemli bir yeri olan Hoca Tahsin Efendi'nin bugünkü Arnavud Devleti tarafından, Arnavud milliyetçiliğini hazırlayanlardan biri olarak kabul edildiğini ve Tirana'nın bir caddesine onun adının verildiğini hatırlatabiliriz.

Paşa'nın ölümü ve cenazesinin getirilmesi ve gömülmesi ile ilgili uzun yazılar yer almaktadır³². Gazetenin verdiği bir habere göre Fuad Paşa'nın önce Sultan Bayezid meydanında yaptırdığı ve tamamlanmak üzere olan konağının bitişiğinde bir yere gömüleceği yolunda bir rivayet çıkmış ise de³³, sağlığında imar ve ihya etmeği tasarladığı Fazlı Paşa semtindeki Boyacılar camii yakınında bir arsanın düzeltilmesiyle oraya gömülmesi uygun görülmüştür. (*Na'sı Sultan Bayezid meydanında tamamlanmak üzere bulunan konak ittisalinde bir mahallin tesviyesiyle defnedileceği şayi' ise de alınan malumata nazaran muşarileyh hal-i hayatında imar ve ihyasını emel eylediği Fazlı Paşa civarında Boyacılar camii ittisalinde bir mahallin tesviye ve ihzarı ile orada defin-i hâk-i gufrân olacağı anlaşılmıştır*). Cenazeyi getiren *Renard* gemisi 15 şubat günü Çanakkale boğazından geçerken *Prince Bonaparte* adında bir Fransız posta gemisine çarparak batırılmış ve 13 kişinin boğulmasına sebep olmuştur. Nihayet cenaze 16 şubat pazar günü İstanbul'a gelmiş ve Tophane önünde demirlemiştir. Burada Bahriye nazırı Mahmud Nedim ile Ticaret nazırı Kabûli Paşalar ve Kâmil Bey ile Saip Efendi tarafından karşılanarak Bahçekapı'da karaya çıkarılan cenaze Yenicami'de namazı kılindikten sonra büyük törenle Sultanahmet'deki mezarına götürülmüştür. Yenicami'de tezkiyesi Yenikapı Mevlevihanesi Şeyhi Osman Efendi tarafından yapılmış, camiden mezara kadar yol boyunca iki sıra asker dizilmiş bütün daireler tatil edilmiş halk sokaklara dökülmüş ve dükkânlar dahi kapanmıştır (*Zikrolunan pazar günü yollar insan ile öyle dolmuş idi ki bayağı hareket nâkabil ve cernaatin adedi hilâfsız iki yüz bine baliğ idi*). Hayli uzun olan ve içinde ilgi çekici detaylar bulunan bu havadiste cenazenin Fazlıpaşa semtinde yeniden yaptıрмаğı düşündüğü camii yanında gömüldüğü de bildirilmektedir (...*merhum*

32 *Ruznâme-i Ceride-i Havadis*, sayı 1093, 5 zilkade 1285 (Rumî 5 şubat) s. 4369; sayı 1094, 6 zilkade 1285, s. 4373 (Rumî 6 şubat); sayı 1100, 15 zilkade 1285 (Rumî 15 şubat) s. 4397; sayı 1101, 17 zilkade 1285 (Rumî 17 şubat) s. 4401; sayı 1103, 19 zilkade 1285 (Rumî 19 şubat) s. 4410) İstanbul'da yapılan cenaze töreni burada etraflı surette anlatılmıştır, aynı sayıda s. 4409-4411'de Fuad Paşa'nın etraflı bir biyografyası da yer almaktadır. Yaptığı faydalı işler arasında bir tanesi şehircilik tarihi bakımından önemlidir: *Der-saadet'de yolların tesviyesi ve kârgir haneler inşası usulünün tesisi*. Biyografya şu bilgi ile sona ermektedir: *Nis'de hasta, hattâ ihtizar halinde yatarken Yunan ile münasebetlerin kesildiğini duyunca hamiyet ve gayret-i zatiyesi ile dert ve elemi unutup beş saat çalışarak Paris sefaret-i seniyesine hitâben bir talimat kaleme almış ve bu mesai hastalığının artmasına mucip olmuştur*.

33 *Ruznâme-i Ceride-i Havadis*, sayı 1093, s. 4369.

müşarileyhin na'şı şerifleri Fazlıpaşa civarında vasiyet ve orada ihyasına niyet buyurmuş oldukları camii şerif nezdinde vaki mahalle defin olunmuştur)³⁴.

Fransız basınında «...memleketinin siyasetinde geçişinin çok derin bir iz bırakacağı mümtaz adam (L'homme éminent qui laissera une trace si profonde de son passage dans la politique de son pays...) cümlesi ile tarif edilen Fuad Paşa'nın İstanbul'daki cenaze töreni de G. Brun imzasıyla *Illustration*'da yayınlanmıştır³⁵. Bunda cenazenin yeni bir tabuta konulduğu ve şehrin doğuya bakan bir yamacında Marmara denizi ile adaları gören bir yerde gömüldüğünü bildirir. Fakat en ilgi çekici olan husus şudur ki, bu havadis ile birlikte cenazenin gömülüşünü gösteren bir de gravür yayınlanmıştır. Ve bu gravür ile sahibi olduğumuz orijinal resmin arasında pek büyük bir benzerlik vardır. Gravürün altında bunun Hayette adında bir ressam eliyle çizilen krokiden yapıldığı belirtilmiştir. Krokiyi gravür haline getiren ustanın imzası resmin sol alt köşesinde varsa da bunu okuyamadık. Resmin aslını çizen François Claude Hayette, 16.VI.1838'de Lyon'da doğmuştur. 1852-1858 yılları arasında Lyon'da Güzel Sanatlar Okulu'nda sonra Paris'de Güzel Sanatlar Okulu'nda J. C. Bonfond, L. Cogniet ve J. Pils yanında yetişmiştir. 1860'lardan itibaren İstanbul'da Galatasaray Sultani'sinde öğretmen olarak görev almış ve İstanbul'da yaptığı portreler, manzara ve krokileri 1865 ile 1866'da Paris'de 1866-1886 yılları arasında ise Lyon'da sergilemiştir³⁶. İstanbul'da ne kadar kaldığını, nerede hangi tarihte öldüğünü tesbit edemediğimiz F. C. Hayette'nin resimlerinden elimizde hiçbir örnek olmadığından Fuad Paşa mezarını gösteren üslubu ile onları karşılayamıyoruz. Fakat *Illustration*'daki gravürü ile bu desen arasındaki benzerlik o kadar açıktır ki elimizdeki desenin Hayette'nin kaleminden çıkmış bir taslak olduğunu hemen hemen kesinlikle söyleyebiliriz. *Illustration*'daki gravür esasında bizdeki desene tamamen uymakta yalnız bir farkla ki bunda tabut mezar çukurunun başına getirilmekte ve etrafda büyük bir kalabalık yer almaktadır. Hayette elimizdeki resim taslağının bir benzerini Paris'e yollamış ve bu orada İs-

34 *Ruznâme-i Ceride-i Havadis*, sayı 1103, s. 4410.

35 *L'illustration*, 27. yıl, LIII, sayı 1360 (20 mart 1869), s. 180 de resim, cenaze törenine dair G. Brun imzalı makale ise s. 183-184'dedir.

36 E. Bénézit, *Dictionnaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs et graveurs*, Paris IV (1951) ilk baskı 1913, yeni baskı, s. 621; Thieme-Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, XVI (1923), s. 176, buradaki bilgiler Bénézit ansiklopedisindekilerin tekrarıdır.

tanbul'u hiç görmemiş bir gravürcü tarafından biraz nisbetleri bozularak yeniden işlenmiş olmalıdır. Hayette aynı resmin bir taslağını, bu defa cenaze gömülmüş mezarın etrafı tahta perde çevrilmiş ve etrafında sadece birkaç kadın olarak da çizmiştir. Bizim 1972 de elimize geçen işte bu desendir. Ressamın bu krokiyi yüksek bir yerden, arkadaki bir binanın üst kat pencerelerinden bakarak çizdiği de anlaşılmaktadır. Nitekim eski bir konağın arsasında yapılan Kız Öğrenci Yurdu binası damından çekilen bir fotoğraf, şehrin silüetini çok değiştiren yüksek beton binaların belirmiş olmasına rağmen aynı nirengi noktalarını vermektedir³⁷.

Fuad Paşa'nın türbesinin niçin burada yapıldığı ve Uzun Şüca camii niçin ihya ettirmek istediği de bilinmez. Fuad Paşa'nın ilk oturduğu konak, Vezneciler - Şehzadebaşı semtinde idi. Bu bina, 12 recep 1281 (=11 aralık 1864)'de yanmış ve Sirkeci civarında Demirkapı'da Yusuf Kâmil Paşaya ait başka bir konağa geçmek zorunda kalmıştır³⁸.

37 Fuad Paşa türbesinin bugünkü durumunun fotoğrafları öğrencim Engin Uludağ Alpat tarafından çekilmiştir. Kız öğrenci yurdunun damından resim çekmemize izin veren Yurd müdürü Bayan Nurten Özacın'a teşekkürü bir borç bilirim.

38 İbnülemin M. Kemal, *Son Sadrâzamlar*, s. 172 ve not. Yaşadığı sürece pek çok düşmanı olan Fuad Paşa'nın, Şahzadebaşındaki konağı yandığında bunlardan biri:

Tutuşub yandı bu şeb hane-i berbad-ı Fuad

demek suretiyle tarih düşürmüştür. Şahzadebaşındaki konak hakkında ayrıca bkz. *İstanbul Ansiklopedisi*, XI (1971), s. 5847. Londra'da Victoria and Albert Museum'da, Müzenin Batı holünde (*West Hall*) H. 1143 (=1730/31) tarihli tamamen çiniden yapılmış muhteşem bir ocak bulunmaktadır. İnvanter sayısı 703 olan ve müzeye kataloglarda yanlış olarak 1881'de girdiği yazılan, ancak Sumer Atasoy tarafından yerinde yapılan incelemede 1891'de satın alınma suretiyle müzeye girdiği öğrenilen bu ocağın çinilerinin renklerindeki kalite üstünlüğü üzerinde evvelce durulmuştu, bkz. R. L. Hobson, *A guide to the Islamic pottery of the Near East*, London 1932, s. 90. Bu çinili ocak pek çok yavına girmiştir, kşl. A. Lane, *A guide to the Collection of tiles-Victoria and Albert Museum, Department of Ceramics*, London 1939, s. 19; Halûk Şehsuvaroğlu, *Asırlar boyunca İstanbul*, İstanbul tz. s. 73 (*Avrupa müzelerindeki Türk çinileri*); bir resmi için bkz. E. Diez ve Oktay Aslanapa, *Türk sanatı*, İstanbul 1955, s. 222, res. 402. Tekfur Sarayı çini atölyesinin eseri olduğu tahmin edilen bu nadir ve güzel ocağın, 1857'de yanmış olan Fuad Paşa sarayından veya konağından çıkarıldığı bu sonuncu yayında bildirilmektedir. Bu ocağın, Fuad Paşa'nın Şahzadebaşındaki konağından mı çıkarıldığını bilemiyoruz. Yusuf Kâmil Paşa'nın Demirkapı'daki konağı ise önce Meclis-i Vâlâ azası Edhem Bey'e âitti. İbnülemin M. Kemal, *Son Sadrâzamlar*, s. 202, not 2'deki biraz çapraşık ifadeli bilgiye göre, Vezneciler'de şimdi Edebiyat — Fen Fakültelerinin yerindeki Nakibü'l-eşraf Tahsin Bey konağı, Fuad Paşa'ya geçtiğine göre, Şahzadebaşındaki konak bu olmalıdır. Herhalde H. 1281'de yanan da bu

Sonraları bu konak da yanmış ve Fuad Paşa Bayazıd'da bir vakitler Maliye Nezareti, sonraları Askerî Tıp Yurdu, son zamanda da Eczacılık Fakültesi olan binayı konak olarak yaptırtmış ise de bunun da içerisine girmesi kısmet olmamıştır. Hattâ bu konağın mülkiyetine el konulmasına kırılarak Fuad Paşa'nın küskün Avrupa'ya gittiği ve orada öldüğü rivayeti vardır³⁹. Sultanahmet semtinde Fazlıpaşa sarayı mahallesinde şimdi Çemberlitaş Kız Öğrenci Yurdu binasının bulunduğu yerde bir konak yaptıрмаğı tasarlamış, fakat bu proje de gerçekleşmemiştir⁴⁰. Fuad Paşa'nın ayrıca, Boğaziçi'nin Anadolu yakasında, Kanlıca'da binası, döşenişi ve bahçesi bakımlarından pek muhteşem bir de yalısı vardı ki, sonra Küçük Said Paşa'ya geçen bu yalı 16 kısım 1890'da yanmıştır⁴¹. Fuad Paşa, Uzun Şüca camiiini ihya ettirmeği tasarladığına ve

konaktır. Arsa, Yusuf Kâmil Paşa'ya geçmiş ve o da ileride zevcesi Zeynep Hanım'ın adı ile tanınacak olan ve 1943'e kadar Fen — Edebiyat Fakülteleri olarak kullanılan konağı doksan bin altına yaptırtmıştır. Leskofçalı Galib Bey tarafından yazılan manzum tarihi H. 1281 (=1864/65)'dir. Yukarıda bahsi geçen çinili ocağın, Fuad Paşanın Vezneciler — Şahzadebaşındaki mi, yoksa Demirkapıdaki mi, yoksa Sultanahmet civarındaki mi konağın dan çıkarıldığı tesbit edilmeğe muhtaçtır. 1730/31 tarihli ocağın Fuad Paşa konağında ikinci defa kullanılmış olabileceği de düşünülebilir. Lâle devrinde yapılan bir konağın İstanbul'un yangınlarını atatarak 1864/65 e kadar kalabildiğine inanmak, imkânsız olmakla beraber zordur.

39 Abdurrahman Şeref, *Fuad Paşa konağı nasıl Maliye dairesi oldu*, «Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuası» I, sayı 3 (1328=1910), s. 129-136; İbnülemin M. Kemal, *Son Sadrâzamlar*, s. 172, 177; Hüsnü Kınayh, *Fuad Paşa konağı* maddesi, *İstanbul Ansiklopedisi*, XI (1971), s. 5852-5853. Bu kârgir büyük konak bilindiğine göre, Fransız mimar, Auguste Bourgeois (1821-1884) tarafından yapılmıştır. Aynı mimarın İstanbul'daki başka bir eseri de, Eski Saray (*Saray-ı Atik*) arsasında Seraskerlik olarak yapılan ve bugün İstanbul Üniversitesi merkez binası olan yapıdır. Bourgeois'ın Fransa'da 1858'de Anet şatosunun restorasyonunda çalıştığı bilinir. Fuad Paşa konağı Üniversiteye geçtikten sonra büyük ölçüde değiştirilmiş, mimari karakteri çok bozulmuş ve bilhassa en üzücü husus, cephelerinin dış yüzleri orijinal karakterini kaybetmiştir. Buna karşılık, cadde üzerindeki alt kat kemer araları açılarak burası tonozlu bir geçit haline getirilmiştir. Konağın eski bir resmi için bkz. İstanbul Belediyesi, *Güzelleşen İstanbul 1944*, *Müzeler* bölümündeki resim. Geçen yüzyılın Türk tarihinin büyük adlarından Âli Paşa (1815-1871)'nin, Seraskerliğin Haliç tarafında, Mercan yokuşu başında yaptırttığı, kârgir ve dış mimarisi bakımından çok gösterişli bir yapı olan Lÿyük konağı da sonra Erkân-ı Harbiye (=Genel Kurmay) olmuş ve 1911'de Mercan yangınında yanmıştır. Katları yenilenecek ihyası ve kullanılması mümkün olan bu muhteşem bina da ne yazık ki 1950 lerde yıktırılmıştır.

40 İbnülemin M. Kemal, *Son Sadrâzamlar*, s. 172, not.

41 Bu yalıyı 1858'de İstanbul'daki Fransız elçisinin bir yakını olan genç bir kadın görmüş ve hatıralarında. yalidan, bahçesinden ve Fuad Paşa ailesinden bahsetmiştir, kşl. Baronne Durand de Fontmagne (kızlık adı : Drummond de Melfort), *Un séjour à l'Ambas-*

hemen onun yanına gömüldüğüne göre, bu semtteki bir kira konağında oturmuş olmalıdır. Burada Bizans çağından kalma pek büyük bir takım mahzenlerin ve tonozlu kalıntıların⁴² üstünde ve Uzun Şüca camiinin deniz tarafında tam karşısında yakın tarihlere gelinceye kadar bir konak bulunuyordu ki, bir süre Mehmed Tevfik Paşa'ya ait olan bu bina da Öğrenci Yurdu iken yanmış ve arsasına bugün görülen Çemberlitaş Kız Öğrenci Yurdu yapılmıştır⁴³. Ancak, bu konak geçen yüzyılın son yıllarında yaptırıldığına göre, Fuad Paşa'nın oturduğu konak olamaz. Yalnız, aynı arsada evvelce mevcut daha eski bir konağın Fuad Paşa tarafından kiralanarak kullanıldığına ihtimal verilebilir. Fuad Paşa'nın, evinin karşısındaki harap bir camii ihya ettirmeği düşünmesi normaldir. Nite-

sade de France sous le Second Empire, Paris 1902, s. 297-301 (burada Fuad Paşa'nın hanımı ve güzelliği ile meşhur gelini Gülbiz hanımı da tanımıştır ki, bu hanım dul kaldıktan sonra katolik olarak, Belçika elçisi Van den Bosch ile evlenmiştir). Ayrıca kşl. Ha'ûk Şehsuvaroğlu, *Boğaziçi yalıları 7: Kanlıcada Keçecizâde Fuad Paşa yalısı*, «Hayat» dergisi sayı 7 (7 şubat 1963), s. 14-15; aynı yazar, *Fuad Paşa yalısı* maddesi, *İstanbul Ansiklopedisi*, XI (1971), s. 5853-5854; Yalının resmi için bkz. s. 5761. Fuad Paşa yalısının, bu çevrenin en güzel binası olduğu belirtilmiştir, bkz. D.E.C., *Ausflug von Galata nach Beikos*, «Mitteilungen des Deutschen — Excursions — Clubs in Constantinopel», I. seri, sayı 2 (1889), s. 22.

42 A. Mordtmann, *Justinian und der Nika — Aufstand, 10-19 Januar 532*, «Mitteilungen des Deutschen - Excursions-Clubs» 2. seri IV (1898), s. 15. Bu muazzam kalıntıların Praetorium'a ait olduğu görüşündedir. Aynı mahalledeki bazı buluntulara dair olarak ayrıca bkz. A. Paspates, *Bizanslıların eski Praetoriumu yanında bulunan bodrum ve sarnıca dair*, «Hellenikos Philologikos Syllogos Dergisi» XIII, *Parartema* (1880), s. 33-34. Bu arsada 1961'de Kız Öğrenci Yurdu yapılırken, dört sütunlu küçük bir Bizans sarnıcı meydana çıkmış ve incelendikten sonra ortadan kaldırılmıştır, bkz. Ergon Ataçeri, *İstanbul'da bilinmeyen bir Bizans sarnıcı, Ayasofya Müzesi Yıllığı*, IV (1962), s. 29-32, levha'arda resimleri ve plânı ile. *Aşağıda not 43'de de buradaki eski kalıntılardan bahsedilmektedir.*

43 Bu arsada yakın tarihlere gelinceye kadar duran Mehmed Tevfik Paşa konağı hakkında, Tevfik Paşa'nın torunu, hocam Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel bazı bilgiler lütfetmiştir. İstanbul tarihinin kaybolan bir hatırasına dair olan bu bilgileri bir vesika olduğu için aynen buraya geçirmeği faydalı bulduk :

«Büyük babam Mehmed Tevfik Paşa (1830-1917)'nın (biyografisi için: İ. A. Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, s. 381; *Meydan Larousse*, XII, s. 111) konağı Fuad Paşa türbesi karşısında bugünkü Peykhane sokağında idi. Paşanın sadaret müsteşarlığı zamanında 1896, ya da bundan bir veya iki sene sonra yaptırılmıştır. Bina taş bir zemin katı üzerinde ahşap iki esas kat ve bir de çatı katından ibaretti ve aşağı yukarı 40 oda ihtiva ediyordu. Zemin katı personele ayrılmıştı. Esas birinci katın yarısı antresi, sera'sı, oturma oda'arı, sa'onu ve yemek odası ile selâmlık, diğer yarısı ise aşağı yukarı aynı plânda olan harem idi. İkinci katta yatak odaları vardı. Bunlar bir yatak odası, bir ya da iki oturma odası ve bazılarında bir de küçük hamam bulunan dairelere ayrılmıştı. Bir kubbeli hamam ve çamaşılık, binanın dışında, harem bahçesinin bir tarafında idi. Ve oralara uzun bir koridordan gidilirdi.

kim Âli Paşa'da Mercan'da büyük kârgir konağının komşusu olan Ağa camii'ni kendi adına ihya ettirmiştir. Pek çok hallerde Devlet ileri gelenlerinin mezarlarını veya türbelerini ev veya konaklarının yakınına yaptırdıkları da bilinir. Bu konağın belki bir eski resminin de bulunabileceği ihtimali üzerinde de durulmalıdır.

Uzun Şüca camii'nin yerine Fuad Paşa adına inşa ettirildiği anlaşılan tek kubbeli ve minareli cami gibi, yanındaki türbe de bu araştırmamızdan açıkca anlaşıldığı üzere, Fuad Paşa'nın ölümünden yani 1869'dan sonra, herhalde aile mensupları tarafından yaptırılmıştır⁴⁴. Osmanlı devri Türk sanatının son yıllarında ortaya çıkan karma (*eklektik*) bir üsluba işaret eden bu yapıların hangi mimar veya kalfanın eseri olduk-

Konağın bahçesine sağında ve solunda birer kapıcı odası bulunan geniş bir kapıdan girilirdi. Sağ köşede mutfak, onun biraz ilerisinde, alçak bir set üzerinde selsebil şeklinde güzel bir çeşme vardı. Peykhane sokağından Dizdariye çeşme sokağına kadar kademe kademe alçalıyordu. Dizdariye sokağında ahır ve arabalık vardı. Konak 1914'de, I. Cihan Harbinden az önce büyük babam tarafından eşyasının bir kısmı ile, sadrâzam konağı olarak kullanılmak üzere, Maliyeye satılmıştır. Prens Sait Halim Paşa bir müddet orada oturmuştur. Talât Paşa'nın Ayasofya karşısındaki evinde oturduğu tercih ettiğini zannediyorum. Enver Paşa'nın firarından sonra karısı Naciye Sultan konakta bir müddet kalmıştır. Ondan sonra konak Maarife veya Sıhhiye vekâletine devredilmiş ve «Tıb talebe yurdu» olmuştur. Bu vesile ile esaslı tamir görmüş ve dışı tümüyle yeni baştan boyanmıştır. Yurd olarak uzun müddet kullanıldıktan sonra bundan takriben 20 yıl önce bir yaz ayında, binada birkaç hademeden başka kimse bulunmadığı birgün, çatı katında çalışan hallaçların pamukları tutuşturmaları yüzünden, tamamiyle yanmıştır. Yerine bugünkü bina yapılmıştır. Büyük babama geçmeden önce emsalsiz bir manzaraya sahip olan bu arsanın ve onun üzerinde bulunması gereken bina Fuad Paşa'ya ait olması muhtemeldir.» (Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel). Bu konağın bahçesindeki selsebil — çeşmenin korunması Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulunca karar altına (Karar No. 1262, 1292) alınmıştır. Ancak 26.1.1974 günü yaptığımız araştırmada, bu çeşmenin o vakit numaralanarak söküldüğünü fakat bir daha yapılmadığını öğrendik. Taşların bir kısmı avluda durmaktadır.

Tevfik Paşa konağı 9 Eylül 1953 günü öğleden sonra yanmıştır. Saat 14.50 de haber verilen yangın ancak saat 20 de söndürülmüş ve kâgir zemin kat üzerinde üç ahşap katı olan konak tamamen yanmıştır. Yangın, üçüncü katta hallaçların attıkları bir sigaradan çıkmıştır; bkz. Tarık Özavcı, *Cumhuriyet devrinde itfaiye*, İstanbul 1973, s. 74; aynı yazar, *Yangın sebepleri ve söndürme tekniği*, İstanbul 1973, s. 169; «*Cumhuriyet*» gazetesi, sayı 10456, 10 Eylül 1953 (2 resim ile); «*Akşam*» gazetesi, sayı 12547, 10 Eylül 1953 (1 resim); «*Milliyet*» gazetesi, sayı 1198, 10 Eylül 1953 (1 resim); «*Vatan*» gazetesi, sayı 4425, 10 Eylül 1953 (1 resim). Bu konağın yanması ile ilgili araştırmamızda, İstanbul İtfaiyesi Guruplar Başamiri Zeki Koca ve muavin Zekeriya Kutlu Beylerin büyük yardımları olmuştur. Kendilerine burada teşekkür ederim.

44 Tahsin Öz, *İstanbul camileri*, Ankara 1962, I, s. 61-62'de Fuad Paşa camii'nin 1848 senelerinden evvel yapıldığını yazar ki yanlıştır. Hâlid Eraktan, *Fuad Paşa camii ve türbesi*

larını tesbit edemedik. Bilhassa sekiz köşeli ve kubbeli türbe, dış yüzlerini süsleyen kabartma motifler, pencere kemerleri ve bunların içlerindeki şebekeler bakımından Türk sanatına uzak olduğu kadar başka sanatlarla da bağlantılı değildir.

V

Karacehennem İbrahim Ağa (sonra Paşa) ve mezarı

(Resim: 15 - 20)

Topçu Karacehennem İbrahim Ağa'nın Yeniçeri ocağının ortadan kaldırılmasındaki rolü bilinir. Etmeydanındaki Yeni Odalar denilen Yeniçeri kışlasını topa tutarak tahribi bu teşkilâtın imha edilmesinde önemli bir faktör olmuştur⁴⁵. İbrahim Ağa'ya Karacehennem lâkabının bu olaydan sonra verildiği kolaylıkla tahmin edilebilir. Karacehennem İbrahim sonraları devlet hizmetinde ilerleyerek Paşa ünvanını almıştır. Osmanlı devri Türk tarihinin en önemli olaylarından biri olan Yeniçeriliğin kaldırılmasının hatırası olan Yeni Odalar kışlasının esas kapısı çok yakın tarihlere gelinceye kadar duruyordu. İçeriye doğru darlaşan geniş bir kemer halindeki bu girişin yanında yalaklar sıralanıyordu. Kemer 1935-40 yılları arasında yıkılmış, kapının son izleri de Vatan caddesi yapılırken 1956-1957 de ortadan kaldırılmıştır⁴⁶.

maddesi, *İstanbul Ansiklopedisi*, XI (1971), s. 5851-5852 de bu caminin Fazlı Paşa sarayı mescidi yerinde olduğunu yazmaktadır. İbnülemin M. Kemal, *Son Sadrâzamlar*, s. 179-180'de Fuad Paşa'nın ölümünde, türbesine konulmak üzere Sami Paşa tarafından yazılan iki manzume vermektedir.

45 Miralay Ahmed Cevad, *Tarih-i Asker-i Osmanî*, İstanbul 1297, s. 31-33; İsmail Hakkı 'Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti teşkilâtından Kapukulu Ocakları I, Acemî Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, Ankara 1943, s. 548 vd.

46 Yeniçeri kışlalarından Yeni Odalar hakkında bkz. A. Cevad, *adı geç. esr.* «...Yeni Odalar mevkiini bugün şöyle bulabiliriz ki, Aksaray'da Murad Paşa caminin üst tarafındaki caddeden Sofular hamamına gidilir iken tesadüf olunan bostanın karşısında Etmeydan'na giden caddenin başında, yani tam o bostan karşısında bir mükellef kapı olup, bu kapı Yeni Odalar denilen kışlaların en büyük kapısı idi. II. Mahmud zamanı Yeniçerilerin ilgası günü, ilkin nasihatte bulunmak ve kabul etmezler ise ateş ederek ocaklarını söndürmek üzere izam olunan Topçubaşı meşhur Karacehennem'in nasihatlerini dinletmekten aciz kaldıktan sonra gülle ile döğdüğü kapı bu kapı olup, yağlı paçavralar ile tutuşturduğu kışla dahi bu kapının üzerinde bulunan daire idi.» Bu kışla hakkında bir araştırma olarak ayrıca

Yeniçeriliğin kaldırılmasında büyük hizmeti olan Karacehennem İbrahim Ağa adındaki topçu subayı hakkında gözden kaçan ve başka yerlerde raslanmayan bir bilgiyi, tanınmış Alman kumandanı Feldmareşal H. von Moltke (1800-1891) henüz kurmay yüzbaşısı olduğu sırada Türk hizmetinde bulunurken 1838 yılında iç Anadolu'daki bir yolculuğunda Nevşehir'de bu İbrahim Paşa ile tanıştığını Malatya'dan yollanan 3 kasım 1838 tarihli mektubunda yazmaktadır. Lâkabını *Kara-Djehennah* şeklinde bildirdiği bu şahsın esas adını kimsenin bilmediğini, Yusuf olabileceğini *sandığını*(!) da sözlerine ekler. Fakat Yeniçeriliğin kaldırılmasında o derecede kanlı bir rolü olmuş ve gerek o sırada gerek sonraları o kadar sert, vahşi, cesur ve asabice hareketlerde bulunmuştur ki, herkes onun yolundan uzak durmakta ve adı bile belirli bir saygı ile ve usulca anılmaktadır. Nevşehir müselliminin huzuruna Moltke büyük güçlkle çıkabildiğini bildirir. Müsellim ona kendisini tanıyıp tanımadığını sorması üzerine, Alman subayı «*seni evvelce görmedim fakat senden bahsedildiğini duydum*» der. Müsellimin, «*ne duydum*» diye sorması üzerine de «*çok iyi bir topçu olduğunu ve sana Karacehennem denildiğini*». Moltke, Karacehennem'in «*çellk grisi sakallı güzel bir yüzü olduğunu da bildirir*»⁴⁷.

Sicill'in verdiği bilgiye göre Karacehennem topçu neferlerindedir. H. 1241 (=1826/27) de topçu yüzbaşısı iken Yeniçeri âsilerinin kışlalarını topla hak ile yeksan etti. Bu hizmetine mukabil nâil-i rütbe olarak miralay ve mirliva ve Boğaz muhafızı olmuştur. Sonra bu rütbe, Mirmiran-ı Biga mutasarrıfı olup H. 1265 (=1848/49)'de mütekaît oldu. H. 1269 (=1853) senesi Rebi'ül-âhîr'inin 29 uncu günü (=29 şubat 1853) irtihal etmiştir. *Seci ve sadık ve esmer, hamiyetli bir zat idi*⁴⁸. *Sicill*'de onun Nevşehir müsellimliğinden bahsedilmez. İhtifalci lâkabı ile tanınan Mehmed Ziya Bey bir notunda Karacehennem İbrahim Paşa hakkında, *Sicill*'den aldığı biyografyasından sonra şu cümleleri yazmıştır: «*Tak-*

bkz. A. Süheyl Ünver, *Şehrimize ait vesikalardan Yeniçeri kışlaları*, «*İstanbul Şehremaneti Mecmuası*» sayı 60 (1929), s. 418-422. Bu kapının bir fotoğrafı şu kitapta vardır, *Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, Tarih III, Yeni ve Yakın zamanlar*, İstanbul 1933, levhalar kısmı, s. 96, res. 155. Biz gördüğümüzde (1940-1950 yılları), kapının iki yan payesi duruyordu.

47 H.von Moltke, *Briefe über Zustaende und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839*, Berlin 1876 (2. baskı), s. 314-316; Berlin 1891 (5. baskı), s. 314-316; türkçesi: *Türkiyedeki durum ve olaylar üzerine mektuplar (1835-1839)* [çev. Hayrullah Örs], Ankara 1960, s. 247-249; Yeni baskısı, İstanbul 1969, s. 219-220.

48 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, I, s. 161.

sim'de Ayazpaşa kabristanında Jandarma karakolunun hemen ittisalında medfundur. Yakın zamana kadar mezarı, taşı dururmuş. Bezmiâlem İnas Lisesi tarih muallimi, Manastırlı Tevfik Bey bu taşı görmüştür»⁴⁹. Böylece H. von Moltke'nin verdiği kısa bilgi Karacehennem'in biyografyasında, onun bilinmeyen bir görevini de ortaya koymuş olmaktadır.

Bir vakitler bugünkü Taksim meydanını tamamen kaplayarak karşıdaki Kültür Sarayı (Opera) binasının yerinden, aşağıya Alman konsolosluğuna (eskiden elçilik) doğru inen ve iki taraftaki apartmanların yerinde bulunan Ayazpaşa mezarlığından bugün hiçbir iz kalmamıştır⁵⁰. Alman elçiliği binası yapılırken raslanan birkaç mezar taşı Almanlar tarafından korunarak, elçiliğin Park Oteli tarafındaki Ağaçırağı sokağına komşu küçük bir bahçede ufak bir hazire halinde durmaktadır. Bu mezarlığa ait bazı eski mezar taşları parçaları Taksim ile Park Oteli arasındaki sağdaki hâlâ Vakıflara ait boş arsada elan görülebilir. On yıl kadar önceleri de Gümüşsu hastanesinin az yukarısında yeni bir apartman yapılırken temel kazısında kırık pek çok mezar taşı çıkmıştır. Hemen hemen Taksim'deki su haznesi ve mahzeninin önünden bütün Taksim meydanı, gezisi ve Kültür sarayı ile apartmanların yerlerini kaplayarak Gümüşsu caddesinden aşağıya Dolmabahçeye kadar inen büyük Ayazpaşa mezarlığından bugün bilinen işte bundan ibarettir. Halbuki Osmanlı devri Türk tarihinin muhakkak ki pek çok kimsesi burada gömülü idi⁵¹. Bu arada Karacehennem İbrahim Paşa'nın mezarının da ne olduğu bilinmemektedir.

49 Mehmed Ziya (İhtifalci), *İstanbul ve Boğaziçi*, İstanbul 1928, II, s. 20 not 4. Bu kitabın yeni harflerle formalar halinde çok kötü bir şekilde yapılan ve tamamlanmadan kalan baskısında bkz. *İstanbul ve Boğaziçi*, İstanbul 1937, s. 33. Bu mezarı gördüğünü Ziya Bey'e söyleyen Manastırlı Mehmed Tevfik Bey, «Atatürk'ün hocası» olarak tanınan ve *Manastır Vilâyeti Tarihçesi* (Manastır, 1327) adıyla küçük fakat çok faydalı bir de kitap yazmış olan asker tarihçidir.

50 Osmanlı devrinin pek çok tanınmış adının mezartaşlarının bulunduğu bu çok büyük mezarlık servisi ormanı halinde eski resimlerde, fotoğraflarda görüldüğü gibi, kapladığı saha da eski plân ve haritalarda da gösterilmiştir. Bkz. C. Stolpe, *Plan von Constantinopel mit den Vorstaedten, dem Hafen und einem Theile des Bosporus*, Berlin 1866, Topçu kışlasının yanında *Böyük Mesaristan* adı ile gösterilmiştir. İstanbul Şehremaneti, *İstanbul rehberi, İkinci Pafta: Beyoğlu ciheti*, İstanbul 1918, Necib Bey tarafından düzenlenen bu haritalarda (1:5000 lik) Büyük Mezaristan denilen Ayas Paşa mezarlığının o sırada henüz duran kısmı işaretlenmiştir.

51 Bu mezarlıkta yattığı bilinenlerden, şair ve yazar Şinasi (1824-1871)'nin taşı da kaybolmuş, tarihçi Fındıklılı Silâhtar Mehmed Ağa (1658-1723)'nin taşı ise nasılsa kurtarılmıştır.

Karacehennem İbrahim Paşa'nın mezarı ile Ayaz Paşa (veya Taksim) mezarlığının bu parçasının garip bir durumu olduğunu *Ruznâme-i Ceride-i Havadis*'deki iki haberden öğrenmekteyiz⁵². Bu iki haber, mezarlığın nasıl parça parça yok edildiğine de ışık tutan iyi birer vesikadır: Haberlerin birincisinde İstanbul'da çıkan *Levant Times* gazetesinin bir havadisini tekrarlamanın *Ceride-i Havadis*, Taksim'de topçu kışlasının karşısında, yeni bulvarların başında, Osmanlı bankası Genel müdürü Mr. Forster'in bir ev yaptırmak üzere bir arsa satın aldığını, ancak bu arsanın bir kısmının Evkafın mülkü olduğu iddiası ile, Evkaf (Vakıflar) Nezaretinin buradaki yapıyı durdurduğu ve bu durumu Forster'in protesto ettiği bildirilmektedir. Forster bu arsanın mezarlıktan ifraz edilerek, kendisine geçtiğini söylemiş ve Evkaf Nezaretinin tutumunu garip olarak karşıladığını da açıklamıştır. *Ceride-i Havadis*, bu haberin ne dereceye kadar doğru olduğunu araştıracağını da yazının sonuna eklemiştir⁵³.

Levant Times'in yazdığına göre bundan akdem Taksim'de topçu kışlasının karşısında ve yeni bulvarların başında hane inşası için Bank Osmanî Başdirektörü Mr. Forster bir kıta arsa mübayaa etmiş iken bu defa işbu arsanın bir miktar mahalli Evkaf-ı Hümayun'un güya mülkü olması mülâbesesiyle başlamış olduğu binasının Evkaf Nezareti tarafından men olunmuş ve Mr. Forster'in protesto eylemesi lâzım gelmiştir. Halbuki bu mahal kabristandan müfrez olup bâ sened-i şer'îye elyevm mutasarrıfları olduğu ve Evkaf-ı Hümayun tarafından bu ana kadar zikrolunan emlakın icaresi alındığı bedîdardır. Nezaret-i müşarileyha tarafından bu emlak hakkında bu suretle hareket olunması umur-rugaribedendir. (Matalâa : Bu maddenin bizce sıhhat ve adem-i sıhhati meçhul olduğundan sıhhat-i hale malumat alur isek *Levant Times*'in cevabını vermekte kusur etmeyeceğiz).

İkinci yazıda ise bu hususda daha geniş bilgi verilmiştir. Gazete, bu meselenin aslını araştırdığını, ve arsanın gerçekten Forster'in mülkü olduğu ve Vakıflar tarafından satış işlemi yapıldığının öğrenildiğini haber verir. Fakat sonra, buradan bir yol açılması düşünülmüş ve 300 arşın kadar bir arsa parçası, Altıncı Belediye Dairesi tarafından istimlak

mış ve bir müzeye girmiştir. Fındıklılı Mehmed Ağa'nın Ayaspaşa mezarlığındaki taşının hikâyesi hakkında bkz. İbrahim Artuk, *Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa*, «*Tarih Dergisi*» sayı 27 (1973), s. 130-131.

52 Gazetede bu hususda havadis bulunabileceğini hocamız Ord. Prof. Cavid Baysun (1899-1968) bir sohbet sırasında bildirmişti. Hatırasını bu vesile ile rahmetle anarız.

53 *Ruznâme-i Ceride-i Havadis*, sayı 2291, 21 şaban 1290 (=1873).

edilmiş ise de parası ödenmediğinden, yol tesviyesi yüzünden mezbelelik haline gelmiş olan mezarlık, boş ve sahipsiz arsa sanılarak Mr. Forster'e satılmıştır. Burasının aslında mezarlık olduğu öğrenilince Evkaf, arsanın banka müdürüne intikali işlemini yapmamış, o da bunu protesto etmiştir. İş bu şekle girdiğinde arsa tetkik edilmiş ve o vakit buranın Karacehennem İbrahim Paşa'nın mezarı olduğu anlaşılacak, Vakıflar bunun etrafını bir duvarla çevirmiş ve Mr. Forster'e, el konulan bu küçük parçanın parasının geri verileceği bildirilmiştir. Böylece gazete, Evkaf Nezaretine teşekkür etmek gerektiğini de haberin sonuna eklemiştir⁵⁴.

Geçen Pazartesi günkü nüshamızda Levant Times gazetesi Taksim'de topçu kışlasının karşısında ve yeni yolların başındaki arsaya Bank Osmanî başdirektörü Mr. Forster bir hane inşa ederken Evkaf-ı Hümayun nezareti tarafından kabristan olduğundan bahisle men olduğu ve mumaileyhin protesto eylediği yazmış olduğundan ilerde tahkik ile cevabı verileceği va'dolunmuştu. Bu kerre emin bir mahalden olunan tahkikatımıza göre sahihan burası Mr. Forster'in malı olup Evkaf-ı hümayun tarafından bilâ mümanaat ferağ ve intikali icra edilmiştir. Ancak muahharan yolun tesviyesi esnasında buradan bir tarik açılmasına lüzum görünüp mumaileyhten 300 arşun kadar mahalli altıncı daire tarafından mübayaa olunmuş ise de bir müddet akçası i'ta olunmadığından yol tesviyesi münasebetiyle mezbelelik haline girmiş olan bir mezarlık halî arsa zannolunarak direktör mumaileyhe i'ta olunmuş ve burası mezarlık olduğu cihetle dairenin bu sehvi Evkaf-ı hümayun nezaretine bildirildikte Nezaret-i müşarileyha ferağ ve intikalini icra etmemiştir. Direktör dahi Evkaf Nezaretini protesto eylemiştir. Nezaret bu protesto ile vuku-i hali daire-i mumaileyhaya beyan eyledikte daire-i meskûre nezarete i'tizar arz ile beraber işi tahkika giriştikte burası Kırk-

54 *Ruznâme-i Ceride-i Havadis*, sayı 2295, 25 şaban 1290 (=1873). Osmanlı Bankası müdürü olan Forster hakkında bir bilgi edinemedik. Ancak Osmanlı Bankasının bir başka müdürü olan Hansom adındaki bir şahsın, Boğaziçinde yarım kalmış ve harabe halinde duran Mehmed Ali Paşa sarayının üst tarafında bir villası olduğu ve bunun bahçesinde, Osmanlı İmparatorluğunun çeşitli yerlerinden derlenmiş pek çok antikanın bulunduğu bir seyahatnâmede bildirilmektedir, bkz. W. Brennecke, *Die Laender an der Donau und Konstantinopel, Reise-Erinnerungen aus dem Herbst 1868*, Hannover 1870, s. 140-141. Bu kitap *Posener Zeitung* adlı gazetede çıkan yazıların toplanması suretiyle meydana getirilmiştir. Bu Hansom, 1853'de Osmanlı Bankasının kurucularından Charles Hansom olmalıdır; bkz. Y. Çark, *Türk devri hizmetinde Ermeniler 1453-1953*, İstanbul 1953, s. 242.

bir vakasında hıdmat-ı meşkûresi görülmüş olan Ferikaan-ı Kıramdan Karacehennem İbrahim Paşa'nın medfun olduğu mahal olduğu tebey-yün eylemekle derhal daire tarafından etrafına duvar çekilerek kabir tecdid olunmuş ve direktöre dahi dairenin aldığı mahallin akçası eda olunacağı vaad kılınmıştır. İşte kazıye bu merkezde olmakla bunda nezaret-i müşarileyha vazife-i mukaddesesini ifa ettiğinden dolayı protesto yerine teşekkür edilmek ve daire dahi bilmeyerek bir sehivde bulunmasından ve şimdi merkadi tamir ile direktöre akçasını vermesinden naşi ma'zur tutulmak lâzımdır.

Ceride-i Havadis'deki bu yazılardan, Karacehennem İbrahim Paşa'nın mezarının, Taksim'de Osmanlı Bankası müdürüne mahsus evin (doğrusu konağın) yerinde veya yakınında olduğu anlaşılıyor⁵⁵. Osmanlı Bankası müdürlerine lojman olarak tahsis edilen bu muhteşem bina yakın tarihlere kadar duruyordu. Son yıllarda *İstanbul Kulübü* olan bu güzel yapının cephesi, mimar A. Vallauray tarafından değişikliğe uğratılmış ve bir şahnişin eklenmişti. Yerine bir otel yapılmak üzere Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 15-17. XII. 1967 tarihli 169. toplantısında alınan 3807 sayılı kararla yıkılması uygun görülmüş ve az sonra da yıktırılıp ortadan kaldırılmıştır⁵⁶. Ancak buraya kadar verilen bilgi, Mehmed Ziya'nın notu ile tamamen uyuşmuyor. Çünkü onun, Manastır'lı Tevfik Beyden öğrenerek bildirdiğine göre Karacehennem İbrahim Paşa'nın mezarı Jandarma karakolu yanında idi⁵⁷. Halbuki çok iyi bildiğimiz gibi, bahis

55 Osmanlı devrinin son safhasında Beyoğlu binalarını ve insanlarını çok iyi tanıyan ve bu bilgisini değerli küçük iki kitabı ile yeni nesillere aktaran Said Naum-Duhanî, *Vieilles gens, vieilles demeures, Topographie sociale de Beyoğlu au XIX ème siècle*, İstanbul 1947, s. 139'da, o sıralarda İstanbul Klubü olarak kullanılan bu ihtişamlı binanın aslında Osmanlı Bankası müdürlerinin lojmanı olduğunu ve bunlardan Sir Edgar Vincent'in isteği üzerine, mimar A. Vallauray'nın Taksim meydanının bu güzel binasının içi ve dışında bazı değişiklikler yaptığını, cephedeki geniş şahnişini eklediğini bildirir. Gene Said Duhanî'nin yazdığına göre, Sir Vincent, İstanbul'da bir antikacıda bulduğu Bizans devrinden kalma bir çift kapı tokmağını konağın kapı kanatlarına taktırmıştı.

56 Bu binanın Taksim meydanına nazaran durumu, İstanbul Belediyesi, *Güzelleşen İstanbul*, İstanbul 1944, *İnönü gezgisi* başlıklı bölümdeki resimlerde görülebilir (bilhassa renkli resmin karşısındaki sahifedekilerde) Anıtlar Yüksek Kurulu, ortadan kaldırılmadan bu konağın bir rölövesinin çizilmesini istemişti. Bu isteğin ne dereceye kadar yerine getirildiğini bilmiyoruz.

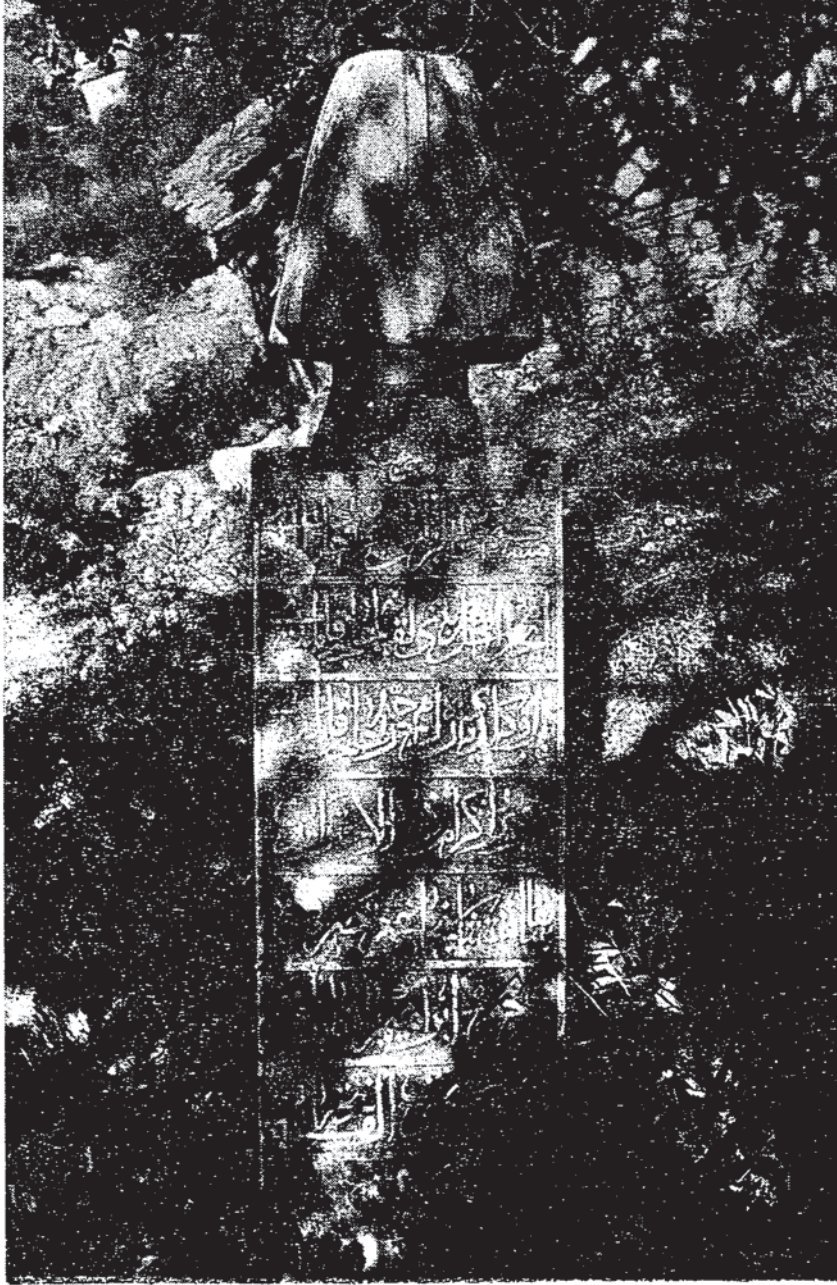
57 Bu eski Jandarma karakolunun bir resmi, İstanbul Belediyesi, *Cumhuriyet devrinde İstanbul*, İstanbul 1949, *Meydanlar* bölümünde, *Taksim Cumhuriyet Abidesi ile Taksim meydanından bir görünüş* altlıklı klişede vardır.

konusu olan karakol yakın zaman öncesine kadar Kültür sarayı-Opera binası yerinde yükseliyordu.

Herhalde Evkaf Nezareti bir defa Mr. Forster'e satılmış olan mezarlık sahasındaki mezarı, o devirdeki kapıtülâsyonlar yüzünden, kurtaramadığından, mezarı karşıdaki Jandarma karakolu yanına taşıtmış, sonra buradan da kaybolup gitmiş olmalıdır⁵⁸. Eğer bir müze deposunda veya toprağın derinliklerinde değilse, Osmanlı devri Türk tarihinde tanınmış bir şahsa ait olan bu tarihi hatırayı da artık kaybolmuş olarak kabul etmek lâzım gelir⁵⁹.

58 Karacehennem İbrahim Paşa'nın soyundan olan Yıldız'da Harp tarihi öğretmeni, Topçu Emekli Tümgeneralî Salâhaddin Karatamu'dan, E. Gl. Cevdet Çulpan aracılığı ile yaptığımız soruşturmada, dedesi hakkında kendilerinde hiç bir bilgi bulunmadığını öğrendik.

59 İstanbul Belediye idarecileri gibi, İstanbul halkının da tarih hatıralarından ne kadar habersiz olduklarının çok açık ve aynı zamanda acı bir misâli de, Sultanahmet semtindeki Karacehennem İbrahim sokağı adının (bkz. İstanbul Belediyesi, *İstanbul şehir rehberi*, İstanbul 1934, s. 72, harita 2) mahallenin isteği ve Belediye şehir meclisinin kararı ile son yıllarda Kutlugün olarak değiştirilmiş olmasıdır.

Resim 1. Mirmiran Ibrahim Paşa'nın Elmalı yolundaki mezar taşı (Foto: Dr. Yıldız Demiriz, 1964).

Resim 2. Doğu Bayazıt İshak Paşa sarayından kalenin görünüşü (Foto: Doç. Dr. Salih Tuğ, 1971).

Resim 3. Jaubert'in seyahatnâmesinde Doğu Bayazıt'ın genel görünüşü.

kesim 4. Doğu Bayazıt İshak Paşa sarayı (Foto: Doç. Dr. Salih Tuğ, 1971).

Resim 5. Doğu Bayazıt İshak Paşa sarayı genel görünüşü (Foto: Doç. Dr. Salih Tuğ, 1971).

Resim 6. Doğu Bayazıt İshak Paşa sarayı avlusunda Mahmud Paşa'nın mezarı.

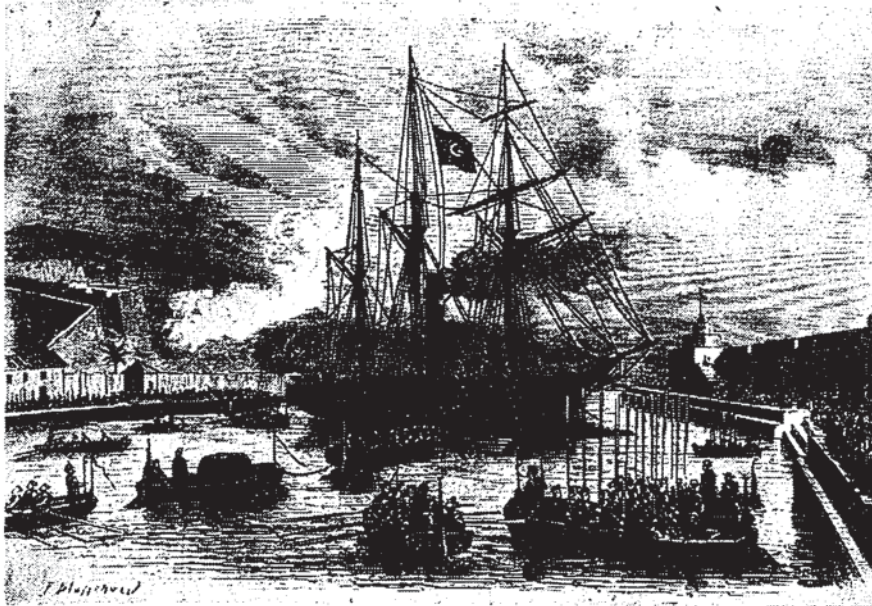

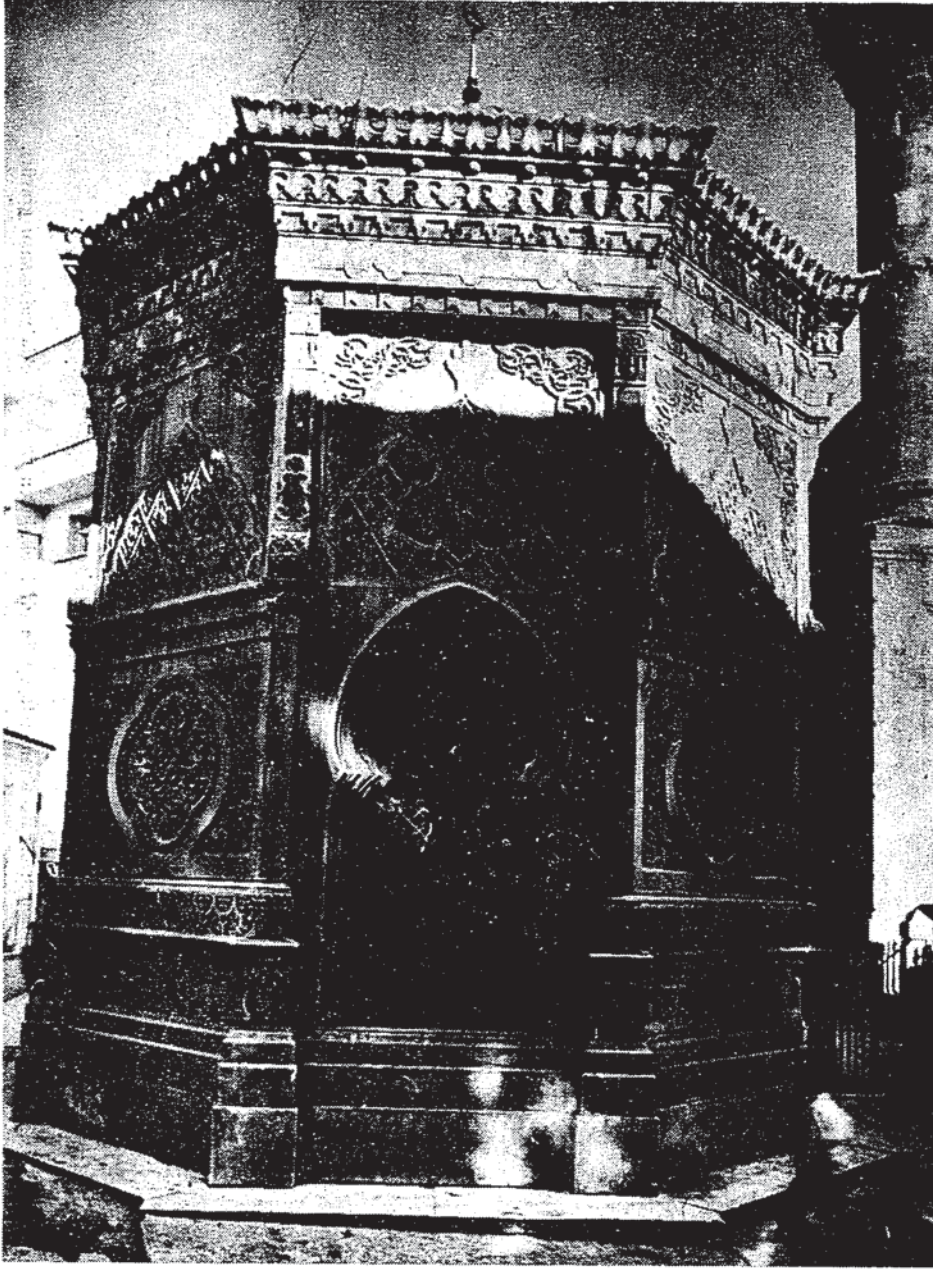
Resim 7. Yusuf Muhlis Paşa'nın Atina'da Benaki müzesinde ressam Giovanni Boggi tarafından yapılan resmi.

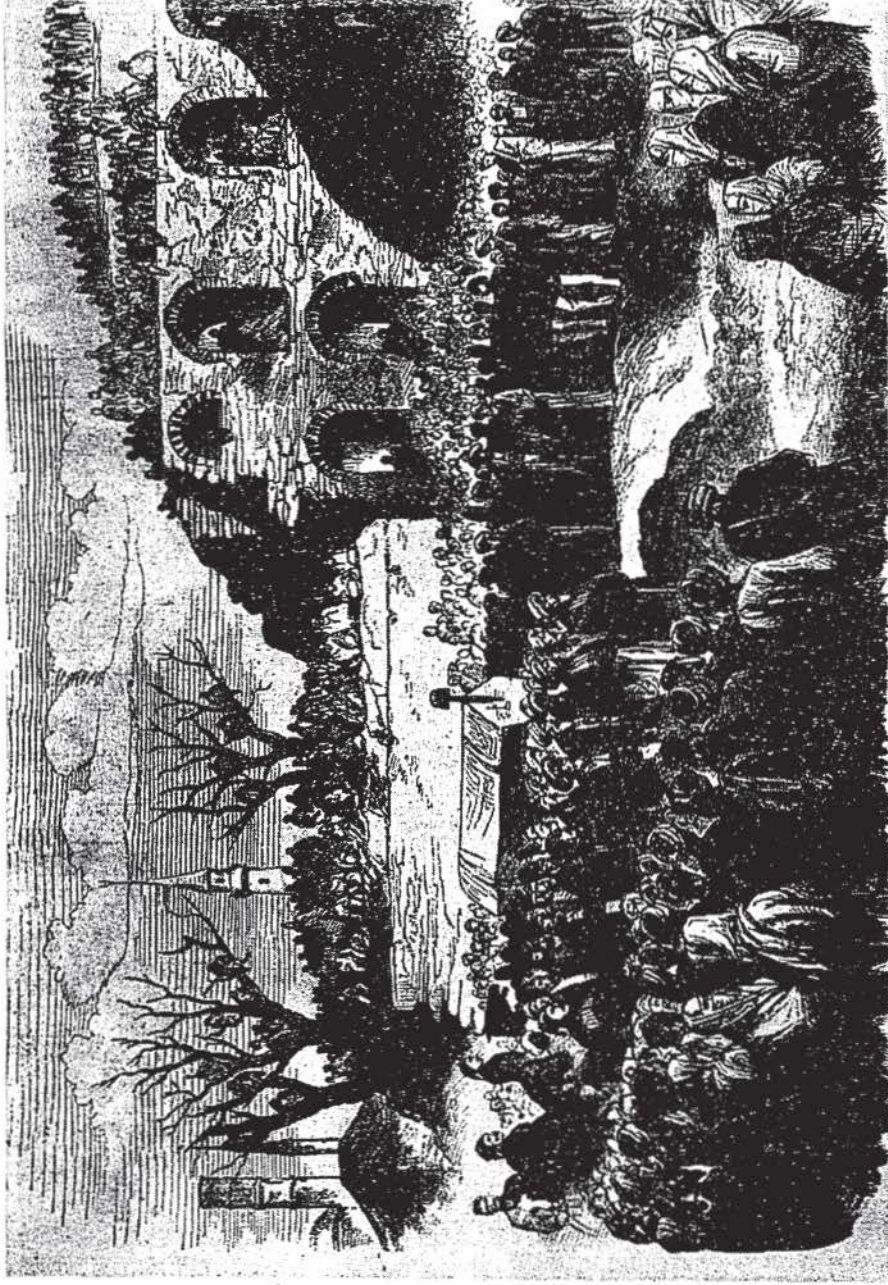
Res. 7a. Yusuf Muhlis Paşa'nın başka bir resmi (*Son Asır Türk Şairleri'nden*).

Res. 8. Fuad Paşa'nın cenazesinin Vilefranche'da gemiye götürülmesi (*Illustration'dan*).

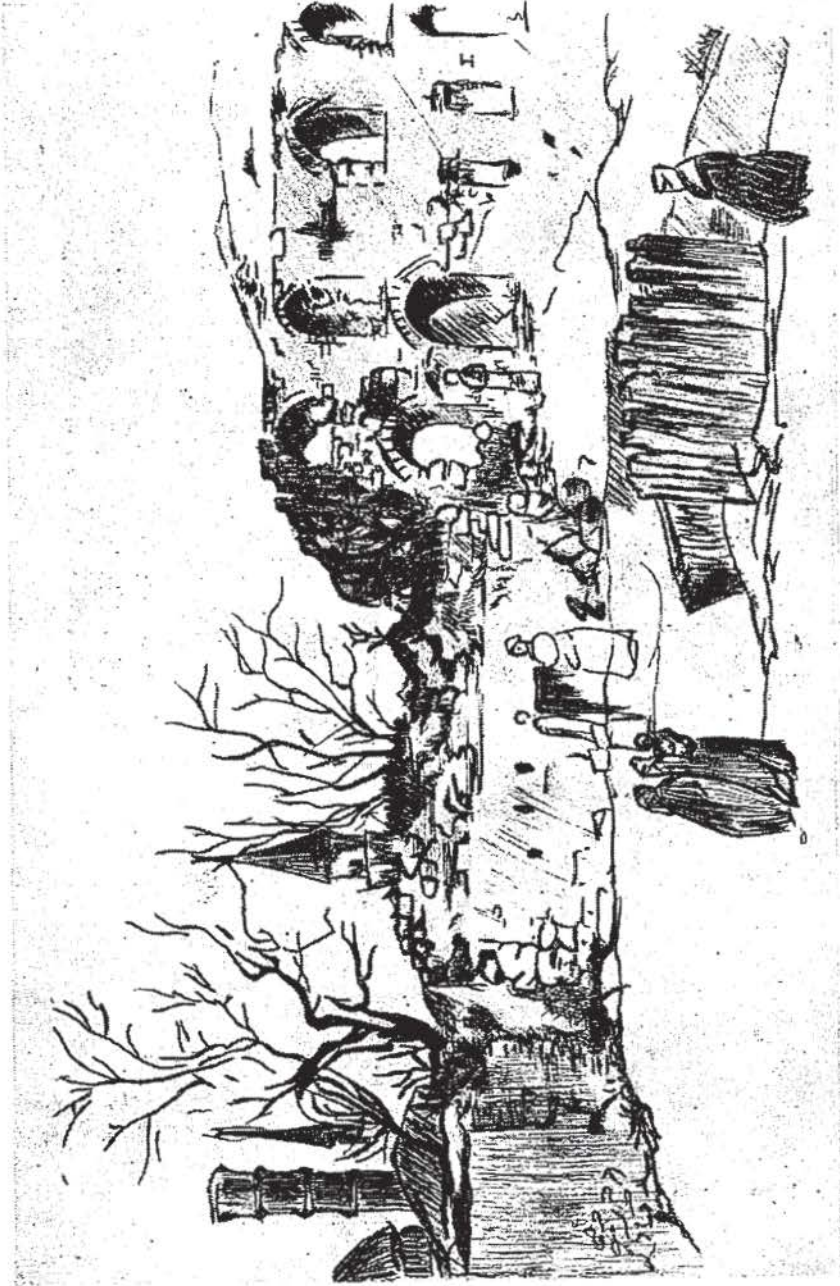

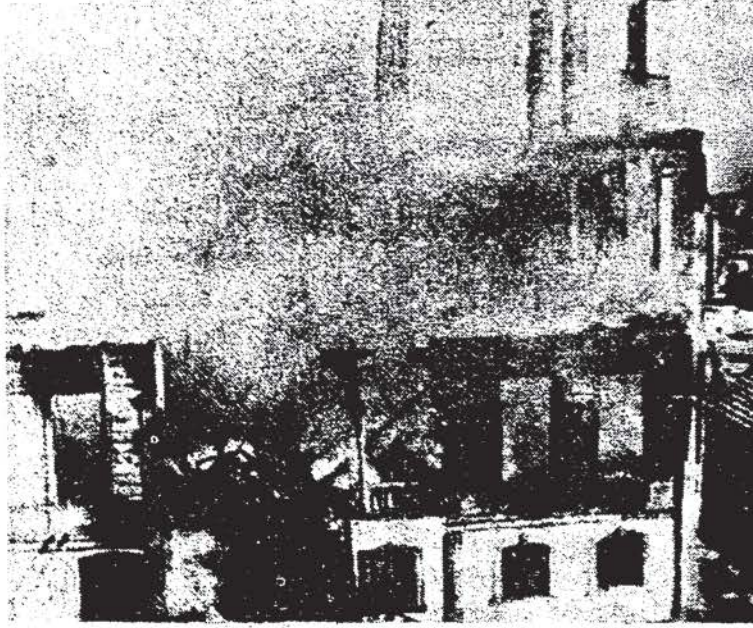
Resim 9. Fuad Paşa türbesi (Foto: Engin Uludağ, 1974).

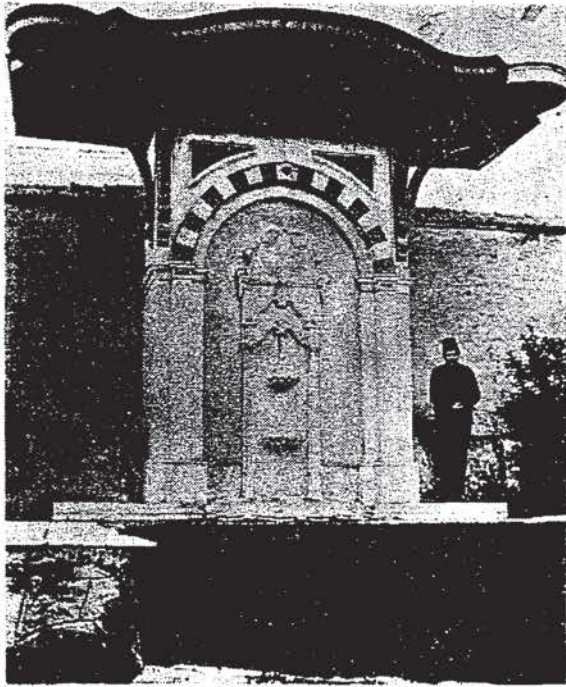
Resim 10. Fuad Paşanın cenaze töreni (Hayette'in bir krokisinden *Illustration*'da yayımlanan gravür).

Resim 11. Fuad Paşa'nın mezarının ilk durumunun karakalem resmi (1869).

Resim 12. Fuad Paşa türbesi karşısındaki Tefik Paşa konağı yanarken.

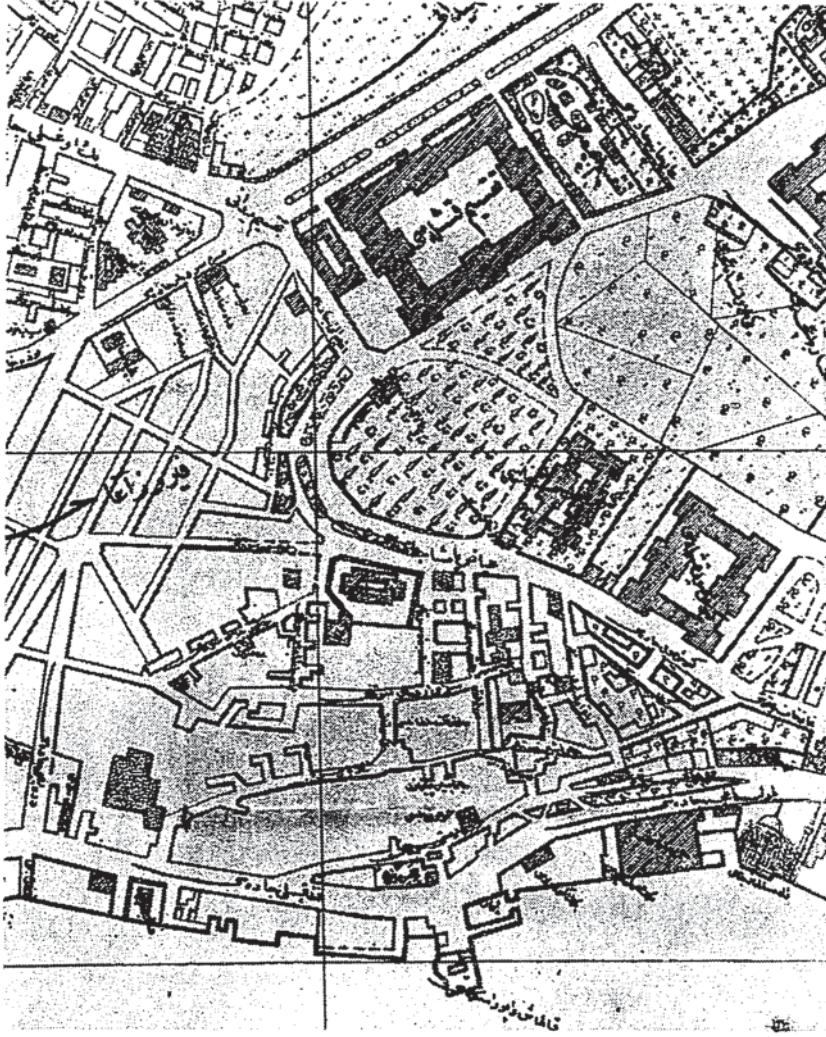
Resim 13. Tefik Paşa konağının bahçesindeki selsebil.

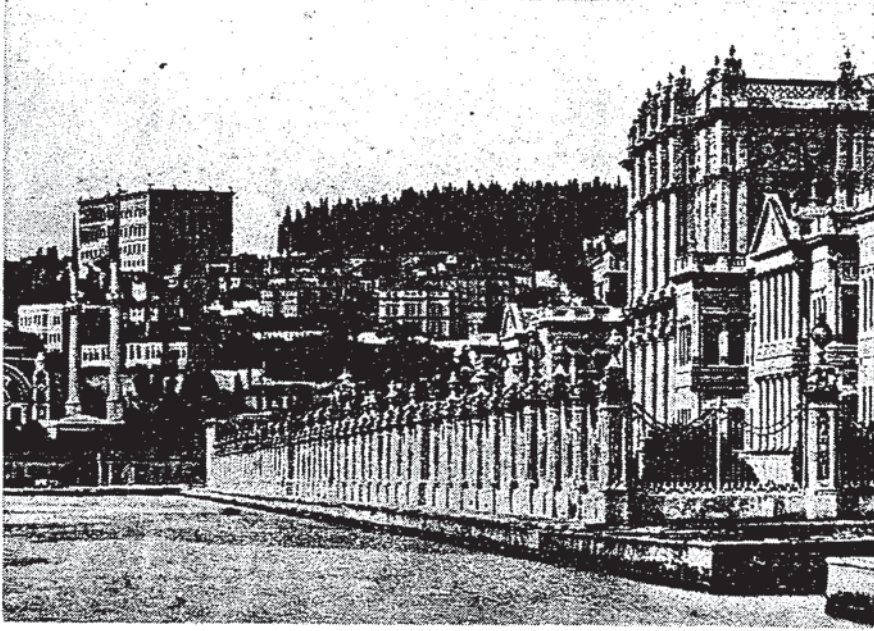
Resim 14. Fuad Paşa türbesi ve camii bugünkü genel görünüşü (Foto: Engin Uludağ, 1974).

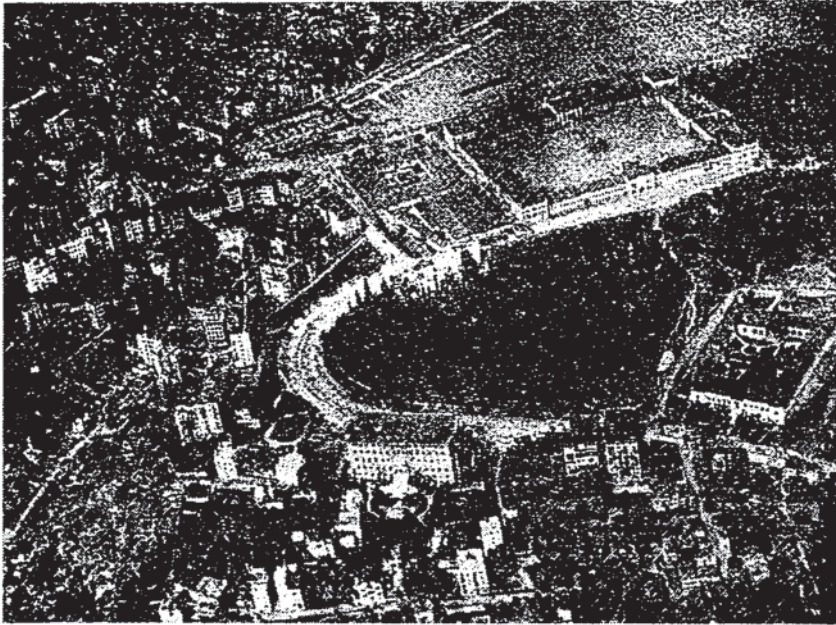
Resim 15. Karacehennem İbrahim Ağa'nın topa tutarak yaktığı. Yeni Odalar yeniçeri kışlasının kapısı (Arkadaki bina Fenari İsa camiidir).

Resim 16. Ayazpaşa mezarlığının eski bir haritası.

Resim 17. Ayazpaşa mezarlığının uzaktan görünüşü.

Resim 18. Ayazpaşa mezarlığının I. Dünya harbi sırasında balondan çekilmiş resmi.

Resim 19. Ayazpaşa mezarlığında yapılan Osmanlı Bankası müdürleri konağı.

Resim 20. Ayazpaşa mezarlığının kenarındaki eski jandarma karakolunun uzaktan görünüşü. Karakol, önünde otobüs olan binadır. Sağdaki gahnişinli bina da Osmanlı Bankası müdürlerinin konağıdır.)